

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра всесвітньої історії

**Іноземні громадяни у військових формуваннях СС під час Другої
світової війни та їхня подальша доля після завершення бойових дій**

Дипломна робота

Рівень вищої освіти - другий (магістерський)

Виконав:
студент 6 курсу, групи 621
Спеціальності 032 Історія та археологія
Пономарьов Леонід Михайлович
Керівник: д.і.н., проф. Чучко М.К.

Рецензент: _____

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № 4

від «29» листопада 2021 р.

Зав. кафедри _____ проф. Сич О.І.

Чернівці – 2021

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Причини та передумови залучення іноземних громадян у війська СС.....	8
Розділ 2. Створення іноземних формувань СС та їх роль у Другій світовій.....	19
Розділ 3. Доля іноземних добровольців СС після завершення бойових дій.....	65
Висновки.....	79
Список літератури.....	використаної 82

ВСТУП

При вивченні історії Другої світової війни іноземні військові формування на службі Третього Рейху, зокрема в структурі військ СС, залишаються не в пріоритеті дослідників. Проте внесок цих формувань у події війни є досить вагомим, в деяких випадках навіть ключовим. Тому це дискусійне питання потребує подальших глибших наукових студій.

Актуальність теми. Друга світова війна стала дуже сильним потрясінням для всієї історії ХХ століття. Помітне місце серед її ключових аспектів займають війська СС. Не дивлячись на те, що від часу завершення Другої світової і до наших днів, по відношенню до них закріпилась слава злочинців, актуальність прискіпливого вивчення цього питання і окремих його аспектів з роками не зменшується. Сьогодні доволі часто можна спостерігати явище романтизації певних моментів історії або окремих особистостей, тому це зумовлює необхідність аналізу тих моментів, які цьому сприяють. Іноземні формування військ СС також піддалися досить сильній романтизації. В багатьох країнах відношення до їх учасників завжди стрибає від крайнощів у крайнощі. Одні вважають цих людей за звичайних злочинців, інші – майже за героїв, які просто намагалися зробити все, щоб покращити становище своєї країни. Досить рідко зустрічається думка, яка поєднує ці дві сторони оцінки. Тому потрібно здійснити виважений, неупереджений аналіз основних аспектів діяльності іноземних формувань СС, враховуючи всі ті фактори, які мали місце в історії військ СС. Тим більше, що тепер історіографія більше не обмежена ідеологічними догмами, а також коли відомі наслідки діяльності СС, існує можливість більш об'єктивного підходу до її оцінки. Складна, суперечлива і неоднозначна проблема оцінки діяльності СС та її членів в міжвоєнний період та в роки Другої світової війни, за наявності широкої історіографічної бази, на сьогодні залишається перспективною в сенсі аналітичних досліджень. Окрім того, проблематиці вивчення діяльності іноземних формувань нацистської

Німеччини та її ключових осіб в історії СС українські та зарубіжні історики майже не приділяють уваги. Саме це зумовило наукову актуальність теми.

Мета і завдання дослідження. Метою даного дослідження є здійснення аналізу діяльності іноземних формувань СС.

Досягненню поставленої мети підпорядковані наступні **завдання:**

- Визначити умови, які сприяли створенню іноземних формувань СС;
- Охарактеризувати участь іноземних громадян у Другій світовій війні в складі військ СС;
- Проаналізувати можливу причетність іноземних військ СС до військових злочинів, здійснених німецькими дивізіями Ваффен-СС;
- Дослідити долю учасників іноземних формувань СС після завершення Другої світової війни.

Об'єктом дослідження є збройні сили Третього Рейху.

Предметом дослідження є аналіз діяльності іноземних формувань СС.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1937 – 1948 роки. Нижня межа обумовлена залученням у ряди СС перших іноземців, а верхня межа – закінченням останніх судових процесів по справах колаборації.

Географічні рамки дослідження охоплюють території, на яких впродовж вказаного періоду активно діяли іноземні формування СС. Це територія Західної, Північної, Південної та Східної Європи, півдня та центру Росії.

Структура роботи визначена поставленими у ній метою і завданнями, а тому побудована за проблемно-хронологічним принципом. Вона складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

Огляд джерел та історіографії. Здоступних джерел принаписанні роботи варто назвати, в першу чергу, мемуари Еріка Валлена [16]. Вони дають найобширніше розуміння мотивації та причин вступу іноземних добровольців у війська СС. Ерік Валлен був учасником шведської

пронацистської партії, згодом вступив у війська Ваффен-СС, де був солдатом 5-ї танкової дивізії СС «Вікінг» - однієї з найуспішніших добровольчих дивізій та 11-ї панцер гренадерської дивізії СС «Нордланд». З цими формуваннями він брав участь майже у всіх ключових битвах війни, що дає змогу простежити роль не тільки згаданих дивізій, а й успіхи інших добровольчих легіонів з якими пліч-о-пліч воював Валлен.

Наступним важливим джерелом є мемуари Фрідріха-Вільгельма фон Меллентіна [52]. Вони дають змогу дослідити ефективність танкових батальйонів, серед яких відзначились і добровольчі танкові дивізії.

Вельми важливу інформацію подає в своїх мемуарах Курт Пфеч, солдат дивізії СС «Лейбштандарт» [68]. Він був активним учасником боїв на території СРСР, де часто стикався з іноземними легіонерами, завданням яких була антипартизанська боротьба. Мемуари дозволяють побачити ставлення німця, бійця елітної дивізії СС, до громадян інших країн та національностей, дещо скептичне ставлення до їхньої бойової ефективності та різницю між оцінкою успіхів рейхсдойче, фольксдойче та представників інших національностей.

Варто також згадати мемуари Гайнца Гудеріана[24], Еріха Манштейна [54], Рудольфа Ріббентропа[76], Германа Нідермайера та Вальтерса Йорна [65]. Їхні спогади стосуються більш масштабних подій Другої світової, але іноземні легіонери згадуються досить часто. Ці мемуари дозволяють проаналізувати діяльність іноземних учасників СС зі сторони німецьких офіцерів та звичайних солдат СС. Робота Гудеріана висвітлює взаємодію добровольчих танкових дивізій СС з рештою армії. Мемуари Манштейна показують аналіз подій Другої світової зі сторони німецького фельдмаршала, дають оцінку успішності операцій Вермахту, військ СС і добровольців в їх числі.

Історіографію даного питання можна розділити на три блоки. Перший з них включає матеріали, які стосуються переважно легіонерів з країн Західної, Північної, Південної та Центральної Європи. Частково в таких працях

зачіпається питання заморських добровольців. В роботі Ніка Уорвола, що присвячена військам СС в цілому, дуже багато часу приділено й іноземним легіонерам. Цінність праці полягає у прискіпливій роботі з джерельною базою. Подаються точні відомості з кількості легіонерів у різних країнах, їх розподіл у національні та німецькі формування. В праці Мюллера-Гіллебрандта описано всю історію сухопутної армії від початку Рейху та до його краху. Робота дозволяє простежити процес зародження військ СС, перші спроби залучення іноземців як в СС, так і в ряди Вермахту, створення перших іноземних дивізій СС та їх фінал [58].

Серед цих матеріалів варто виділити роботу Костянтина Семенова. В книзі детально відображено службу іноземців у Збройних силах Німеччини, проводиться порівняльний аналіз різноманітних категорій добровольців, розглядаються внутрішньополітичні аспекти, які визначали причини колабораціонізму, зроблено спробу оцінки внесеного вкладу іноземних добровольців у бойові дії Другої світової та вивчення їх долі після завершення війни. Особливо цінними є цитати верхівки Рейху, які показують ставлення та справжні мотиви залучення іноземців на свій бік [81, 82]

Другий блок включає матеріали, які присвячені території Радянського Союзу та вступу його громадян на сторону Німеччини. Важливою роботою тут виступає робота Кирила Александрова, що дає найповнішу оцінку діяльності радянських громадян у збройних формуваннях Німеччини [2]. У праці Георгія Мамуліапоказано причини вступу грузинів у Вермахт та війська СС, надано оцінку їхній діяльності та подальшу долю в Радянському Союзі з тавром колаборантів [53]. Валентина Шайкан у своїй роботі подає аналогічні дані, але вже пояснюючи мотиви переходу на сторону Німеччини українців та представників інших національностей, що потрапили до рейхкомісаріату «Україна» [94].

Ключовим дослідженням, що стосується долі радянських добровольців після завершення бойових дій є праця Миколи Толстого. Вона відзначається повнотою опису, зібранням в одному місці розкиданих фактів – де, коли,

кого і як видавали під час примусових репатріацій. Близько 34 використаних документів було опубліковано автором вперше. Він не обмежується більш-менш відомими подіями, як видача козаків в Лієнці або армії Власова, хоча навіть тут він наводить багато нових даних. В книзі хронологічно і по країнам описуються видачі багатьох категорій переміщених осіб. Робота дає змогу по-справжньому зрозуміти масштаби народного опору радянському режиму в роки Другої світової, висвітлює причини через які понад мільйон громадян СРСР перейшли на сторону нацистської Німеччини [88].

Крім вузько спеціалізованих робіт, важливе місце займає праця Гордона Вільямсона. Ця книга вважається одним з найбільш детальних досліджень історії військ СС. Вона розповідає про командирів формувань СС, операції в яких вони брали участь, дає детальну інформацію про озброєння і оснащення елітних військ Третього Рейху. Базуючись на різноманітних фактах, автор показує злочинний характер багатьох дій організації, яка стала головною опорою нацистської Німеччини у впровадженні своїх планів [91].

Попри наявність досить значної кількості джерел та робіт зарубіжних істориків з означеної проблематики, варто відзначити факт відсутності детальної інформації про діяльність іноземних легіонів в українській історіографії.

Загалом, можна констатувати, що наявна історіографічна база дозволяє належним чином вирішити поставлені в роботі завдання.

РОЗДІЛ І. ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН У ВІЙСЬКА СС

Напад Німеччини на Радянський Союз 22 червня 1941 року поклав початок активному залученню іноземців в німецьку армію та допоміжні мілітарні організації. Це не означає, що до цього часу в Збройних силах Німеччини не було їх на службі, але саме ця дата стала поворотним моментом. На той момент у Німеччині іноземцями вважали громадян інших держав, але з певними нюансами – з численним поділом на групи. Першу групу утворювали представники країн союзниць Німеччини – Італії, Румунії, Угорщини, Словаччини та Фінляндії. Другу групу склали добровольці з тих країн, які відкрито не виступали на стороні Німеччини та жителі окупованих Німеччиною країн, які вирішили вступити до німецької армії. Якщо представники першої групи могли ставати союзниками Рейху не за власною ініціативою, то представники другої ставали добровольцями здебільшого за власним бажанням. Цих людей об'єднує спільний термін – воєнний колабораціонізм, хоч і з деякими нюансами.

Служба іноземців в німецькому війську могла проходити по-різному. Частина добровольців могла утворювати підрозділи, що повністю комплектувались з іноземців, їх ще часто називають національними, інша частина могла відправлятися на службу в певне німецьке формування. Якщо не враховувати деякі виключення, то в більшості ситуацій такі формування мали німецький командний склад. На це були об'єктивні причини. На підготовку нового офіцерського складу потрібно було багато ресурсів та часу, а національні командири могли бути небезпечними для Німеччини. Тому простіше було призначити німецький кадровий склад і вберегти себе від ексцесів.

Враховуючи специфіку нацистської Німеччини, одним з ключових у відборі добровольців був національний аспект. Найважливішу групу іноземних громадян утворювали етнічні німці, тобто фольксдойче. Це люди, що за національністю вважались німцями, але через певні обставини були

громадянами інших країн. Друге місце після фольксдойче займали так звані «германські» народи – данці чи датчани, норвежці, шведи, англійці, голландці. Крім цього, було розроблено концепцію поділу германських країн на північні і західні, що потім лягло в основу створення «Нордланду» та «Вестланду» [81, с. 3]. Найбільш чисельну, третю групу, утворювали жителі країн Прибалтики і СРСР. Четверта об'єднувала громадян з інших європейських країн, а також країн Африки, Азії та Близького Сходу.

За своїм призначенням для Німеччини всіх іноземних добровольців поділяли на: 1) добровольців, які служили на фронті та в запасі; 2) добровольців, що служили як помічники при війську; 3) поліцейських; 4) робітників. Такий поділ є умовним, адже в залежності від ситуації на фронті добровольці з однієї категорії могли переходити в іншу.

Після завершення Другої світової виникла необхідність проведення судів над людьми, що співпрацювали з Німеччиною. Для цього було розроблено новий поділ. В першу категорію відносили тих іноземців, які добровільно вступили в ряди німецької армії, військ СС та інших організацій. В другу – мобілізованих іноземців з територій, які були приєднані до Третього Рейху. До третьої групи відносили військовополонених з країн антигітлерівської коаліції, що примусово чи добровільно служили в німецьких формуваннях.

Причина залучення іноземців на службу в Рейх була досить очікуваною. Гітлер говорив про участь іноземних добровольців наступне: «Вважаю це важливим політичним актом, навіть важливішим, ніж військова сторона питання. Необхідно запропонувати сформувати подібні легіони й урядам країн, що є близькими до нашого світогляду – Італії, Іспанії, Хорватії» [72, с. 114]. Проте керівники цих країн першими запропонували Німеччині свою допомогу у війні. Одразу після 22 червня 1941 року почали формуватися загони добровольців з Іспанії, Франції, Хорватії та півдня Бельгії, які ввійшли в історію під назвою Рух Європейських добровольців або легіонерський рух. Відмінною рисою цих формувань від добровольчих

загонів СС була наявність власних національних командирів, а не німецький командний склад. Ці люди вважали комунізм своїм головним ворогом, тому так швидко вирішили записуватися в ряди німецької армії. Для них ця війна була хрестовим походом проти комунізму [72, с. 114-115]. Крім добровольців з цих країн, в перші місяці війни у їх ряди вступило багато колишніх білогвардійських емігрантів, незначна кількість французів, в іспанські формування деяка кількість португальців, а в Хорватський легіон кілька українців. Таким чином, вже з самого початку іноземні добровольчі підрозділи були багатонаціональними за своїм складом.

І тільки в подальші роки війни з'явилась нова причина залучення іноземців у війська СС чи Вермахт. Втрати на фронті змусили керівництво Німеччини якимось чином поповнювати особовий склад війська. Саме тепер почався масовий набір іноземних громадян, створення великої кількості вербувальних пунктів. Але потрібно розуміти, що в період з 1939-1941, навіть в 1942 році проблема поповнення ще не стояла так різко.

Дещо окремо від Руху Європейських добровольців існували іноземні добровольці у військах СС. Історія цих військ бере свій початок ще до «пивного путчу» - в 1923 році було утворено *Stabswache* (Охорона штаб-квартири), члени якої відрізнялися від солдат СА чорними кашкетами з кокардами у вигляді «мертвої голови». В неї входили Джозеф Берхтольд, Юліус Шрек, Ульріх Граф, Еміль Моріс. Штабсвахе проіснувала недовго, і в тому ж році Гітлер віддав наказ створити *StosstruppAdolfHitler* (штурмовий загін Адольфа Гітлера). Туди ввійшли віддані члени партії, включаючи Рудольфа Гесса та Йозефа «Зеппа» Дітріха. Цей загін перестав існувати після провалу путчу. Як тільки Гітлера випустили з в'язниці він вирішив створити новий загін. Спираючись на колишніх членів *Stosstrupp*, він організував нову охоронну організацію, яку назвав *Schutzstaffel*, або скорочено *SS* [49, с. 7-6].

На відміну від Вермахту, відбір в СС був значно ретельнішим. Гімmlер з гордістю заявляв, що до 1936 року в ряди СС не брали навіть тих, у кого було запломбовано один зуб. З кінця 1936 року кожен новий кандидат в СС

мав надати документи, які б підтверджували расову чистоту його предків. Для офіцерів такі документи вимагалися з 1756 року, для інших звань з 1800. Якщо хтось із членів СС хотів одружитися, то йому було необхідно надати документи предків майбутньої дружини та її фотографію в купальному костюмі. Рівень мотивації особового складу СС був надзвичайно високим [93, с. 80]. Нескладно здогадатись, що на початковому етапі вступ у війська СС був недосяжним навіть для багатьох німців, а про іноземців і не було мови. Проте вже в 1938 році, звичайно ж, що в пропагандистських цілях, рейхсфюрер СС Генріх Гімлер дозволив прийом у війська СС «кращих представників германських народів». Це була гучна заява, але за два роки у військах СС налічувалось три десятки швейцарців та кілька інших іноземців [91, с. 70]. Тільки весною 1940 року було розпочато формування двох іноземних полків СС: «Вестланд» - переважно з представників Нідерландів і Бельгії та «Нордланд» - із жителів Скандинавських країн. З початком війни з СРСР ситуація знову змінилась. Спочатку в ряди СС почали організовувати громадян германських країн, згодом – європейців з негерманських країн, а в кінцевому підсумку в лави іноземних легіонів СС активно залучались і жителі СРСР.

В ході війни з Радянським Союзом німецька сторона зазнала величезних втрат. За два роки їх кількість в сухопутній армії Німеччини досягала 3 965 000 осіб [58, с. 385]. Тільки на даному етапі можна говорити про масове залучення іноземних добровольців вже через втрати на фронті. З 1943 року почали формуватися повністю іноземні бригади, дивізії і навіть один танковий корпус СС. В цей час кількість іноземних частин у військах СС значно зростає. Політика керівництва СС по відношенню до іноземців повністю змінилась і стала більш гнучкою. Якщо на початкових етапах німецьке командування не покладало великих надій на ефективність іноземних легіонів СС, то з 1943 року більшість іноземних частин СС змогли довести свою боєздатність та ефективність.

Крім фронткових частин, німці почали створювати на величезних окупованих територіях і поліцейські. Для цього вони масово залучали іноземців і навіть почали організовувати поліцейські частини, що повністю складали іноземці. Не дивлячись на те, що шефом німецької поліції був рейхсфюрер СС Генріх Гімлер, створення і організація поліцейських частин значно відставала за ефективністю від організації в іноземних легіонах СС. Німецька поліція поділялась на поліцію порядку і поліцію безпеки. До складу поліції безпеки входила таємна державна поліція гестапо і кримінальна поліція. Начальнику поліції безпеки підпорядковувались оперативні групи СД або айзатцгрупи. До складу поліції порядку входила охоронна поліція, муніципальна, жандармерія, поліцейська пожежна служба та деякі інші дрібніші поліцейські частини. Зі складу охоронної поліції створювались окремі поліцейські батальйони, які з 1943 року почали називатись поліцейськими полками СС, в їх склад входили східні добровольці та німецькі поліцейські. На деяких окупованих територіях, наприклад у Нідерландах та Норвегії, німці залишали поліцейські структури без змін. В деяких випадках проводили деякі корективи в організації та кадровому складі поліції, як-от в Польщі.

Створення добровольчих частин на початковому етапі війни було ініціативою правих партій. В таких країнах як Франція, Бельгія та Іспанія ними було організовано вербувальні пункти. До того ж, в Іспанії цю ініціативу підтримав і сам генерал Франко, який давно обіцяв Гітлеру підтримку у війні. Спочатку набір у країнах Європи проводився за власним бажанням, але неочікувані проблеми з вербуванням ставили під сумнів існування всього добровольчого руху. Тому було прийнято рішення відмовитись від добровільного принципу формування СС [93, с. 177]. В Данії, Голландії, Бельгії організатором добровольчого руху виступала пронацистська політична верхівка. Не дивлячись на це, спочатку націоналізм брав гору над колабораціонізмом, тому скандинави відмовлялись вступати в німецькі формування і вимагали створення національних [93, с. 177].

Війна з Радянським Союзом завдала значного удару по силі німецької армії, крім втрат в техніці, значно скоротився і особовий склад. В таких складних умовах, добровольці не надто сильно впливали на ситуацію, тому найочевиднішим рішенням було розпочати масову мобілізацію. Території, які Німеччина окупувала ще до початку війни з СРСР, з 1942 року «удостоїлись» права посилати своїх громадян на службу до німецького війська. Таких новобранців просто включали до складу німецьких частин. За різними даними, близько 600 000 тисяч громадян окупованих німцями до 1941 року країн, добровільно-примусово було мобілізовано у Вермахт. Мобілізація проводилась і на східних територіях. З 1943 року вона почалась у Литви, Латвії, Естонії та Білорусі, хоча в Литві вона і була майже повністю провалена. Серед цих народів німці особливо виділяли естонців: «В расовому відношенні естонці практично нічим не відрізняються від німців. Після відбракування окремих елементів цей маленький народ – 900 000 чоловік – без будь-якої шкоди для німецької нації можуть асимілюватись в Рейху» - говорив рейхсфюрер СС Гімлер [93, с. 194].

Війська СС спочатку також комплектувались тільки добровольцями. Вони мали власні вербувальні пункти як на території Німеччини, так і на окупованих територіях. Добровольцем в СС міг записатись будь-який іноземець, але тільки за умови, що в його роду не було єврейського коріння. Таких новобранців могли зарахувати як в національну, так і в німецьку частину. Наприклад, добровольця з Данії могли зарахувати як в дивізію СС «Нордланд», так і в будь-яку суто німецьку за особовим складом.

За набір добровольців і призовників відповідала управлінська група «Б» Головного управління СС. В Німеччині та на окупованих територіях створювались пункти призову, яким підпорядковувались місцеві пункти. На початку 1941 року вже існувало 17 вербувальних пунктів військ СС. При чому, пункт призову міг розташовуватись на достатньо великій відстані від місцевих пунктів, які йому підпорядковувались. До прикладу, місцевий пункт призову в місті Львів підпорядковувався пункту призову в польському

місті Познань. До складу одного пункту призову СС могло входити від одного до десяти місцевих пунктів. Діяли ці пункти незалежно майже до самого завершення війни. Тільки з січня 1945 року пункти призову СС було об'єднано з пунктами призову Вермахту і перейменовано в Пункти призову збройних сил Вермахту і Ваффен СС. Тепер нові добровольці та призовники рівномірно розподілялись між тими родами військ, яким було необхідне поповнення особового складу.

Крім таких пунктів призову СС, з самого початку було сформовано команди поповнення СС. Одна команда була створена в Нідерландах, одна – в Норвегії, одна – в Данії. В Бельгії спочатку було засновано команду поповнення «Фландрія», проте після перевodu у війська СС бельгійського Валлонського легіону і перетворення на 28-му гренадерську дивізію СС «Валлонія», в Брюсселі було організовано спільний пункт вербування для фламандців та валлонів. Для набору етнічних німців, тобто фольксдойче, на Балканах, було створено команду поповнення «Південний-Схід». На території Прибалтики восени 1943 року німцями було організовано Інспекцію поповнення СС «Остланд». До складу цієї інспекції входили: команда поповнення військ СС «Латвія» та команда поповнення СС «Естонія». Також в Прибалтійському регіоні було зроблено спробу створення команди поповнення «Литва», але її діяльність зазнала цілковитої поразки.

Як і всі структури, німецька армійська розвідка, тобто Абвер, також залучала до себе на службу іноземців. Аналогічно Вермахту та СС, першими іноземними громадянами на службі Абверу були фольксдойче, проте їх залучення відбулось ще до початку Другої світової. Вже в 1938 році Абвером було створено Судетсько-німецький добровольчий корпус. Основним його завданням було здійснення різного роду диверсій. До 1939 року цьому корпусові вдалося здійснити близько 300 актів диверсій та саботажу [50, с. 196].

Цікавою також є історія будівельного навчального батальйону особливого призначення №800, який потім стане відомим під назвою

«Бранденбург». На початку Західної кампанії Абвер почав залучати в батальйон іноземців – першими стали голландці[26, с. 290]. Іноземці в диверсійних загонах показали серйозну ефективність, адже їх можна було використовувати для обману ворога та захоплення важливих об'єктів, доки пильність противника притуплена. Зрозумівши це, Абвер значно розширив кількість іноземців у своїх рядах. Було організовано український батальйон «Нахтігаль», грузинську групу «Тамара» і естонську «Ерна». Успіхи німецьких та іноземних диверсантів сприяли розширенню «Бранденбургу». В його ряди було залучено значну кількість іноземців, особливо багато він поповнився східними добровольцями. Проте з лютого 1944 року за наказом Гітлера[50, с. 280].відбулося об'єднання всіх структур розвідки. Керівництво реорганізованою розвідкою доручалося рейхсфюреру СС Генріху Гімлеру. До цього часу «Бранденбург» повністю виснажився в ході боротьби з партизанами, тому на його основі було створено невеликі рейдерські загони. В їх рядах значну кількість особового складу формували саме іноземці. Пізніше на основі цих загонів було створено винищувальні з'єднання СС.

У вересні 1944 за наказом Верховного командування Вермахту дивізія особливого призначення Бранденбург була переформатована в звичайну танково-гренадерську дивізію. Більшість іноземних громадян з цієї дивізії покинули службу і перейшли у війська СС або національні іноземні формування.

Одним з найважливіших етапів залучення іноземних громадян на сторону Рейху стала співпраця з фольксдойче. Внаслідок Версальського договору величезна кількість німців стала громадянами інших країн. Крім цього, через всесвітню кризу ситуація в Німеччині сильно погіршилась – населення боролось з постійними фінансовими складнощами та відсутністю роботи. Багато німців були змушені покинути свою країну та переїхати за кордон в надії покращити своє життя. З приходом нацистів до влади, значна кількість етнічних німців утворювала багаточисельну німецьку діаспору за кордоном. Перед Другою світовою майже кожен третій німець проживав за

межами Німеччини, близько 20 мільйонів німців були громадянами різних європейських країн і близько 13 мільйонів – громадянами інших країн світу [6, с. 15]. Для означення німців, що були громадянами інших країн введено термін «фольксдойче». На противагу їм, німецьких громадян Німеччини називали рейхсдойче або імперськими німцями.

Гітлер бажав об'єднати всіх німців у межах однієї країни та повернути втрачені після Першої світової території. Без постійних контактів з фольксдойче по всій Європі таке завдання реалізувати було неможливо. Вони могли стати своєрідною “п'ятою колоною”, яка могла б в разі необхідності зруйнувати існуючі системи з середини. Різні інстанції Рейху намагались впливати на фольксдойче, але найбільший вплив зробив рейхсфюрер СС Генріх Гімлер. На початку 1937 року за його розпорядженням було створено посередницький пункт для етнічних німців. Всередині нього було створено різні управління – адміністративне, східне, західне, південно-східне, балканське і заморське. Цей пункт підтримував зв'язок між Німеччиною та етнічними німцями за кордоном, координував їхню діяльність та займався фінансуванням. Перед війною ця організація почала керувати переселенням етнічних німців в Німеччину і досягла значних успіхів. За короткий час було переселено близько 1 200 000 осіб [87, с. 100]. В 1939 році Гімлер отримав звання рейхскомісара по укріпленню німецької народності. Його завданням було остаточне повернення всіх рейх- та фольксдойче з-за кордону та усунення поганого впливу чужих народностей на німців [97, с. 363]. Перед початком війни з СРСР пункт отримав статус Головного управління СС. Воно займалося і пропагандистськими завданнями – відповідало за позитивне висвітлення націонал-соціалізму в закордонній пресі.

Не складно здогадатись в чому була причина успіху саме Гімлера. Активна пропаганда елітних військ СС робила свою справу – майже кожен німецький хлопець мріяв про вступ туди. Підтримували це бажання і різні газетні статті про солдат СС як про ідеальних представників арійської раси.

Крім того, за будь-якої нагоди бійців дивізії «Лейбштандарт Адольф Гітлер» відправляли на урочисті марші в різні міста, щоб одразу показати їх жителям всю силу німецької армії. Прикладом тут може слугувати Аншлюс Австрії, після якого «Лейбштандарт» урочисто вступив маршем у Відень.

Важливість етнічних німців для Рейху була величезною. Це було підтверджено прийняттям 1938 році закону «Про фольксдойче». За цим законом, всі німці, що народились і проживали за межами Німеччини оголошувались німцями за культурою та мовою. Досить очевидно, що така заява відповідала всім тим агресивним висловам, які Гітлеропублікував ще в «Майн Кампф». Але як буде видно пізніше, особливо під час Мюнхенської угоди, всі хоч і розуміли небезпеку, яку може нести Німеччина, але реально їй протидіяти ніхто не намагався.

Для визначення кількості етнічних німців на окупованих під час війни територіях складались фолькслисти – щось подібне до перепису населення, тільки з акцентом на фольксдойче. Їхня суть в окупованих країнах полягала на розподіл населення по категоріям. В Польщі місцевих німців поділили на 4 групи. До першої входили фольксдойче, що активно підтримували нацистів, у другу – фольксдойче, які не проявляли своєї позиції, в третю – фольксдойче з польським корінням, і до четвертої – повністю асимільовані фольксдойче [83, с. 393-394]. Але такого поділу нацистам було замало і вони пішли ще далі. В Словенії населення поділили на 5 груп. Перша група – ідеальні німці, друга – німці, третя – спокійні словенці, четверта – ворожі до німців словенці, п'ята – сильно ворожі до німців словенці.

Отже, причини залучення іноземців були вкрай очевидними. Етнічним німцям обіцяли бажане об'єднання з їхньою справжньою Батьківщиною, відновлення справедливості та панівної ролі. Такі заклики чудово працювали на «промитих» нацистською пропагандою мізках фольксдойче, більшість з яких були учасниками місцевих нацистських організацій. Добровольці інших національностей вступали в СС керуючись як власними мотивами, так і повівшись на ту саму пропаганду. Одні бачили в німцях можливість знищити

так ненависну їм радянську владу, як тіж куркулі, козаки, українці чи білогвардійці. Інші повірили в обіцянки німців відновити їхню державність чи надати більші права. В ході війни з'явилась й інша причина – поповнення величезних втрат внаслідок провалу Блітцкригу та перехоплення ініціативи СРСР та західними союзниками.

РОЗДІЛ II. СТВОРЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ФОРМУВАНЬ СС ТА ЇХ РОЛЬ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ

Першими учасниками військ СС стали етнічні німці з різних країн Європи. З початком війни величезні окуповані території були переповнені значною кількістю фольксдойче які лише чекали сигналу. Як тільки фундамент було повністю підготовлено, фольксдойче почали залучати до військової служби на користь Третього Рейху. Спочатку з фольксдойче утворювали невеликі частини місцевої самооборони, що діяли локально на невеликій місцевості з якої і походили ці німці. В наступні роки фольксдойче почали мобілізувати в ряди німецької армії. Звичайно ж, нікого не цікавила думка урядів країн, чийми громадянами були ці німці.

Уряд Словаччини став першим, хто з цим зіткнувся. З 3 000 000 громадян цієї країни 128 347 осіб були етнічними німцями [31, с. 83-84]. З липня 1942 року всі вони мали проходити службу у військах СС. Для тих людей, які ще не досягли потрібного віку, було створено організацію «Німецька молодь» - такий собі словацький аналог Гітлерюгенду.

Крім цього, в армії Словаччини було створено підрозділи, що повністю комплектувались етнічними німцями. Така ситуація продовжувалась до літа 1944 року. Тоді між урядами Словаччини та Німеччини було вирішено перевести всіх словацьких німців у війська СС.

В Угорщині німці також не сиділи склавши руки і ще в 1938 почали поширювати свій вплив. Тоді було створено Народний союз німців в Угорщині. З його учасників формували штурмові загони – Німецькі загони і молодіжна організація – Німецька молодь. З початком війни почався набір угорських німців у збройні сили Німеччини, проте нелегально - угорський уряд виступив різко проти. Дві сторони були змушені піти на переговори. Результатом була згода угорців тільки на добровільний набір з дозволу батьків чи опікунів. Також добровольці, що вступали у збройні сили Німеччини втрачали угорське громадянство. Такі умови мало бентежили німців і за період 1941-42 років в армію було набрано близько 17 тисяч

етнічних німців з Угорщини[31, с. 84-87]. В основному угорських німців направляли в дивізії СС «Дас Райх», «Норд» і «Флоріан Гейер». Ті угорські фольксдойче, що ставали добровольцями після 1943 року, відправлялись на поповнення дивізії «Нордланд» і штурмової бригади «Рейхсфюрер СС». Після цього багатьох угорських новобранців використали для формування 18-ї добровольчої танково-гренадерської дивізії СС «Хорст Вессель».

Ці формування не були суто угорськими, тому в квітні 1944 року в складі військ СС була створена 22-а добровольча кавалерійська дивізія СС. В цю дивізію було набрано угорських німців з дивізії СС «Флоріан Гейер» та колишніх угорських солдатів та офіцерів, що були ветеранами Східного фронту. Формування дивізії одразу ж зіткнулося зі значними труднощами. Угорські добровольці ніяк не могли зрозуміти німецької, а деякі з угорських фольксдойче не володіли в достатній мірі німецькою. Це стало причиною зведення угорських добровольців у бойову групу під командуванням власне угорця – оберштурмбаннфюрера СС Кароля Нея. У вересні 1944 року дивізія отримала назву «Марія Терезія». В кінцевому результаті, солдатів цієї дивізії спіткала така ж доля як і увесь німецько-угорський гарнізон – в ході кровопролитних вуличних боїв вони зазнали серйозних втрат, а пізніше здались червоноармійцям.

В кінці 1944 року з числа угорських фольксдойче також була сформована 31-а добровольча гренадерська дивізія СС. Її ядром стали частини самооборони угорських фольксдойче і бійці німецької гірської дивізії СС «Кама». Важка ситуація на фронті вимагала якнайшвидшого поповнення особового складу, тому після короткого навчання дивізію було відправлено на фронт, що не надто позитивно вплинуло на рівень підготовки бійців. У листопаді 1944 року дивізія брала участь в обороні Дунаю та його островів, а також в боях за Мохач. Вже до кінця місяця дивізію було розбито на дрібні групи і в ряді наступних боїв вона зазнала серйозних втрат. Тільки в січні 1945 року отримавши хоч якесь поповнення особового і технічного складу, угорські фольксдойче були направлені в групу армій «Центр». В

кінці війни вцілівші частини дивізії було направлено на оборону німецьких земель, де вони і здались Червоній Армії.

Після залучення Югославії до Антикомінтернівського пакту, країна мала стати черговим плацдармом для масового поповнення німецької армії. Проте вже наступного дня в Югославії було здійснено державний переворот і всі німецькі плани пішли всупереч очікувань. Не змирившись з таким розкладом подій 6 квітня 1941 року німецька армія почала вторгнення в Югославію. Через 4 дні було захоплено столицю Хорватії Загреб. Така нищівна поразка спричинила масове дезертирство хорватських і словенських солдат та посилила звичні для регіону міжнаціональні та релігійні протиріччя. Югославію було розділено між учасниками вторгнення і Німеччина отримала доступ до 700 тисяч етнічних німців Югославії. Так як цю країну було анексовано, то місцеві фольксдойче перетворилися в рейхсдойче і їх почали мобілізувати в ряди Вермахту. Під час мобілізації відбулась цікава історія. Учасником Вермахту став етнічний німець Йоганн Герстхаймер, який мав громадянство США, але проживав у Югославії [6, с. 9].

В Хорватії особливий статус німців підтвердив її очільник Анте Павелич. Тут було сформовано німецькі загони в які набирали всіх придатних до військової служби фольксдойчу у віці 18-45 років.

В Сербії за наказом рейхсфюрера СС відбувалося формування охоронних частин з етнічних німців [6, с. 9]. Було розпочато створення допоміжної поліції *Hilfspolizei* або скорочено *Хіпо* (хіпо). Ці поліцейські батальйони використовувались для участі у локальних антипартизанських операціях. До 1943 року постійно зростала кількість батальйонів. Тепер вони складались не тільки із сербів, в їх ряди вступили представники всіх народів Югославії, російські білоемігранти та італійські добровольці. В рядах хіпо не було хорошої організації, тому її учасники були не надто контрольованими. Враховуючи постійні міжусобиці між народами Югославії, бійці хіпо часто були причетні до злочинів проти мирного населення. Це спричинило хвилю

вбивств учасників хіпо і керівництво СС наказало за кожного вбитого поліцейського розстрілювати 50 мирних жителів. В кінці 1944 року залишки частин хіпо входили до різноманітних бойових груп, що німці поспішно створювали в критичних ситуаціях. В останні місяці війни учасники хіпо активно намагались просунутись на Захід, щоб здатись в полон союзникам і не потрапити до рук Йосипа Броз Тіто.

Не всі були у захваті від німецької окупації Югославії. По країні ширились загони комуністів та четників. Розуміючи необхідність протидії та всі тонкощі регіону, німецьке командування вирішило сформувати з числа етнічних німців гірсько-егерську дивізію. Командиром дивізію було обрано одного із офіцерів дивізії СС «Вікінг» Артура Флепса, а нижчий командний склад комплектувався офіцерами німецького походження. В квітні 1942 року дивізія була перейменована на добровольчу дивізію СС «Принц Ойген». В кінці 1942 року дивізія була спрямована в район міста Загреб, де відбувалась підготовка широкомасштабного наступу на партизан Тіто. В ході операції, що отримала назву «Вейсс І» було очищено район міста Біхач та знищено близько 8500 тисяч партизан. Після цього дивізія продовжувала антипартизанську війну, а у вересні 1943 після перевороту Бадольйо зайнялась роззброєнням італійців. В ході роззброєння бійці дивізії діяли з безпричинною жорстокістю. Після операції в Італії частини дивізії знову приступили до антипартизанської боротьби. В цей час дивізію було включено до складу Vгірського корпусу СС та призначено нового командира – Отто Кумма, майбутнього командира «Лейбштандарту». З 1943 по вересень 1944 дивізія вела постійну боротьбу з партизанами, причому досягла значних успіхів і змогла відтіснити їх з багатьох ключових областей. В кінці вересня 1944 року дивізія вела бої з радянськими військами в районі міста Ніш, де основна її частина потрапила в оточення. Вийти з оточення вдалось лише 3000 бійців. В останні місяці війни всі боєздатні частини дивізії були об'єднані в бойову групу. Вони вели в основному оборонні бої, але в кінцевому результаті здались в полон партизанам Тіто. Це було їхньою

величезною помилкою, адже саме «Принц Ойген» завдав одних з найбільших втрат партизанам Тіто, тому значну частину солдат і офіцерів дивізії було розстріляно.

Зовсім іншою була історія грецьких фольксдойче. Їх кількість була малочисельною. Деякі етнічні німці на початку окупації Греції вже служили в якості диверсантів у «Бранденбурзі», а в 1943 році було вирішено створити єгерський батальйон - добровольчий батальйон «Салоніки». Грецький батальйон не мав ніяких важливих досягнень, час від часу брав участь у боях проти партизан і кілька разів отримував нову назву. Останні бої грецькі фольксдойче вели в Боснії, де їх спіткала доля «Принца Ойгена» - вони здались в полон партизанам Тіто.

Польські фольксдойче, на відміну від грецьких, таки змогли відзначитись. Для охорони німецького населення за ініціативою рейхсфюрера СС Гімmlера з числа фольксдойче було створено Союз самооборони. Набором і організацією самооборони керувало Головне управління СС. На перший погляд, керівництво СС змогло створити добре організоване управління цими загонами на різних територіях. Проте зовсім швидко стало зрозуміло, що місцеві фольксдойче є взагалі неконтрольованими. Бійці самооборони жорстоко відплачували полякам за всі утиски, яких зазнало німецьке населення на початку війни. До того ж, вони за власної ініціативи активно допомагали айнзатцгрупам. Тому вже в кінці листопада 1939 року частини самооборони було розпущено. Крім цих загонів, близько 2000 етнічних німців служили в рядах польської поліції [31, с. 101-104].

Не змогли оминати німці і Північну Європу. Після Першої світової Данія отримала Північний Шлезвіг, де проживало величезна кількість німців. Одразу після окупації Данії Німеччина почала активну вербовку добровольців у ряди СС. До 1943 року війська СС нараховували близько 1254 добровольців з числа данських фольксдойче.

Італія зіткнулась з такою ж проблемою, що і Данія – в її складі знаходились провінції Трентіно і Південний Тіроль населення яких було переважно німецьким, близько 150 000. Після скинення Муссоліні Німеччина одразу ж приступила до окупації Італії та роззброєння її армії. Як і в Польщі, німці спочатку організували загони самооборони і набрали туди всіх придатних до служби фольксдойче. До кінця 1943 року загальна чисельність цих загонів досягала 18 000 бійців [81, с. 185-250]. Враховуючи кількість добровольців, з числа учасників самооборони було створено декілька поліцейських полків – поліцейський полк СС «Боцен», «Альпенворланд», «Бріксен» та «Шландерс». Всі вони використовувались для антипартизанської боротьби і за «хорошою» традицією італійців – безуспішно. «Альпенворланд» було знищено партизанами, «Бріксен» та «Шландерс» здались союзникам, а «Боцен» прославився розстрілом 600 заручників у Римі.

Етнічні німці проживали також і за межами Європи. Німецьке керівництво не могло втратити потенційних союзників, тому активно працювало і в заморських країнах. До прикладу, вже в 1940 році у рядах СС налічувалось 5 американських фольксдойче, а в 1942 спецслужби США виявили дві групи німецьких диверсантів – громадян Сполучених Штатів [81, с. 185-250]. В 1944 в Італії один громадянин США – льотчик Мартін Джеймс Монті, взагалі перелетів на німецьку сторону, а згодом почав вести пропагандистські програми на радіо. Проте потім вступив у полк СС «Курт Еггерс» та потрапив разом з іншими бійцями у полон до італійців.

В ході війни серед полонених виявляли багато етнічних німців, що воювали на стороні союзників. Не довго думаючи, німецька сторона вирішила залучити їх на свій бік. Для цього навіть було створено окремий оперативний штаб, що отримав назву «Військовополонені». Його завданням було виявляти людей з німецьким корінням серед полонених та займатись їх вербуванням. Проте Міністерство закордонних справ Німеччини вирішило, що такі дії можуть викликати аналогічні рішення зі сторони союзників, тому

вербування було припинено. Відновили таку акцію з набору полонених в ряди СС тільки в кінці війни.

Крім американців, в армії Третього Рейху перебували на службі етнічні німці з Австралії, Бразилії, Мексики, Нової Гвінеї, Палестини, Південної Африки та інших країн. Всі вони вступали до збройних сил Німеччини перебуваючи на території Європи.

Після початку війни з СРСР значна кількість етнічних німців вже встигла покинути територію Радянського Союзу. Ті ж хто залишився і зміг уникнути органів НКВС, продовжували чекати на прихід німецьких військ. Звичайно ж, що більшість з них були готові співпрацювати. Тому не дивно, що на окупованих територіях створювались місцеві органи самоуправління з числа етнічних німців. Також було сформовано і загони самооборони в яких налічувалось близько 7000 учасників [85, с. 141].

В середині 1943 року з числа українських фольксдойче було створено кавалерійський полк, який діяв під керівництвом дивізії СС «Флоріан Гейер». Крім цього, проходило і активне вербування в поліцію. Одразу ж з початком війни, в червні 1942 було організовано поліцейський батальйон «Остланд», куди входили етнічні німці СРСР, переважно з Прибалтики. До 1943 року батальйон діяв у Західній Україні, після чого був розформований, а його особовий склад розподілили в інші поліцейські частини. Як і в інших країнах, багатьох фольксдойче використовували для антипартизанських операцій [31, с. 104-105].

Що стосується представників інших національностей, то варто почати з іспанців. З початком Другої світової війни Іспанія вела себе досить стримано. На цей час СРСР вважався іспанськими націоналістами ворогом, так як в часи Громадянської війни виступив не на їхньому боці. Націоналісти вважали Радянський Союз своїм головним ворогом. Напад Рейху на СРСР змусив вірити іспанських націоналістів у початок хрестового походу проти комунізму. Франко вдало використав такі настрої і запропонував Німеччині

за допомогу в Громадянській війні відправити загони добровольців. Як бачимо, Франко проводив розумну політику і остаточно у війну не вступав.

По всій Іспанії почали організовувати добровольчі вербувальні пункти. Кількість добровольців у 40 разів перевищила очікування, тому вже за кілька тижнів вербувальні пункти було закрито [46, с. 333]. За цей час в ряди добровольців встигло записатись близько 18 000 іспанців, що дозволило створити дивізію іспанських добровольців. Більшість іспанців брали участь у Громадянській війні, тому не потрібно було витратити час на довгу підготовку. Виникали проблеми лише з розумінням мови. За час діяльності дивізія змогла досягнути серйозних успіхів і отримати повагу серед німців. Проте політика Франко змінилась і на початку 1944 року він домігся повернення іспанських солдат і розформування легіону.

Не дивлячись на це, не всі іспанці були в захваті від такого рішення, тому відмовились повертатись назад. Загалом 34 офіцери та 390 солдатів нелегально залишились в Німеччині.[31, с. 109-125]. З їх числа було зібрано оперативну групу «Піренеї», що діяла в складі дивізії «Бранденбург». До кінця війни група «Піренеї» брала участь у боях з партизанами по всій Європі. Найбільших успіхів досягла у боях проти французів та італійців. У боях з партизанами Тіто іспанці зазнали значних втрат, тому залишки групи вирішили включити в запасну бригаду хорватських легіонерів. Іспанці ніяк не могли зрозуміти німецької, тому перспектива перебувати під керівництвом хорватів їм взагалі не прийшлась до душі.

Тут на допомогу іспанцям з'явилися люди з бельгійської дивізії СС Леона Дегрелля, де багато бійців були учасниками громадянської війни в Іспанії та розуміли іспанську. Іспанцям також було обіцяно повернути їхні звання. За таких умов іспанці масово перейшли в дивізію СС «Валлонія». В її рядах іспанці брали участь у боях за Померанію. В березні 1945 року за наказом керівника Головного управління СС обергрупенфюрера СС Готтлоба Бергера добровольців перевели з «Валлонії» в III танковий корпус СС. Через деякий час, враховуючи нестачу людей, з числа іспанців

сформували оперативну групу СС, що налічувала близько 150 іспанців та солдат СС інших національностей. Її завданням була оборона Берліну в районі Морітцплатцу та Імперського міністерства авіації. Ці бої стали останніми для іспанців, адже вони разом із берлінським гарнізоном потрапили у радянський полон [33, с. 14-32].

Крім цих формувань, незначна частина іспанських добровольців проходила службу в 29-й гренадерській дивізії військ СС, 36-й гренадерській дивізії військ СС Оскара Дірлевангера, а також в складі частин особливого призначення військ СС.

Франція не була особливою і тут також важливу роль у пропаганді вступу в німецьку армію проводили праві партії. Найбільш відома з них – Народна Французька партія або RPF, що була створена Жаком Доріо. Після нападу Німеччини на СРСР французькі праві партії провівши зустріч вирішили створити Легіон французьких добровольців [27, с. 379]. З липня 1941 по травень 1945 року у французькому легіоні пройшли службу 6429 осіб, а його втрати складали 169 вбитими на 550 пораненими [27, с. 383]. Французьких добровольців нагороджували так само, як і німецьких солдат. Більше 120 французів заслужили Залізні хрести різних ступенів.

22 червня 1943 року уряд Віші надав офіційний дозвіл на вступ французів у війська СС. За прикладом інших країн, тут було відкрито кілька вербувальних пунктів і засновано орган інформаційної підтримки вербування, який очолив міністр інформації Поль Маріон. Це показує, що на відміну від «Легіону французьких добровольців», набір у війська СС підтримувала і тодішня окупаційна влада Франції.

18 серпня 1943 року з числа французьких добровольців було створено французький полк СС, який отримав назву 57-го гренадерського полка СС. До 1944 року кількість його бійців зросла до 1688 осіб. Таке число добровольців сприяло перетворення полку на добровольчу штурмову бригаду СС «Франція». В цей час почався активний наступ радянських

війська на Галичині, тому туди було вирішено відправити французький батальйон чисельністю у 18 офіцерів та 1000 солдат [14, с. 182].

На Галичині французи перебували під керівництвом бойової групи СС «Шефе» та 18-ї дивізії СС «Хорст Вессель» [6, с. 174]. На цій ділянці фронту батальйон обороняв Львів, Стрий, Дрогобич та Самбір. Після цього одна частина була відправлена в Польщу, а інша відзначилась в обороні Радомишля. Командир французького взводу Генрі Крейс об'єднав залишки німецьких частин і довгий час відбивав атаки радянських військ.

В ході цих боїв французький батальйон поніс величезні втрати. З 18 офіцерів 7 загинули, а 8 було поранено. До кінця серпня 1944 року від французького легіону залишилось тільки 140 боєздатних солдат [14, с. 135]. Враховуючи такі втрати, батальйон було виведено з фронту. За бої на Галицькому фронті багато бійців було нагороджено Залізними хрестами, в тому числі - посмертно.

Після кровопролитних боїв на Галицькому фронті з французьких добровольців почали формувати бригаду. Це якраз співпало з іншою важливою подією 1944 року – змовою проти Гітлера. Одним з тих, кому Гітлер повністю довіряв був рейхсфюрер СС Генріх Гімлер. Йому доручили командування армією резерву, тому з цього часу почалось переведення добровольців з Вермахту в СС. Крім цього, кількість французьких добровольців постійно зростала. В основному це були учасники різних правих партій та організацій. Новоутворена бригада військ СС отримала назву «Шарлемань», але вже через кілька місяців, в лютому 1945, вона перетворилась на 33-ю гренадерську дивізію військ СС «Шарлемань».

Ситуація в 1945 році постійно потребувала поповнення, тому ще не сформовану до кінця дивізію було вирішено відправити на фронт. Французи повинні були обороняти ділянку фронту в районі Белграду, що їм деякий час і вдавалось успішно виконувати. Проте недостатня підготовка через поспіх стала причиною того, що у французьких солдат не було протитанкової зброї, і це саме в час активного прориву фронту радянськими танками. Дивізія

поступово почала відступ, після чого її бійців було перекинуто в район польського міста Колобжег. Там її особовий склад було об'єднано з батальйоном СС «Хемпель» з яким французи обороняли місто. 19 березня 1945 року залишки вцілівших солдат було евакуйовано в Свінемюнде, що в Західній Польщі [25, с. 19].

Після важких боїв особовий склад значно скоротився, тому дивізію було переформатовано в гренадерський полк. Серед французьких добровольців була помітна серйозна деморалізація. Багато з них не бачили сенсу продовжувати боротьбу далі, тому з їх числа було створено будівельний батальйон, загалом там налічувалось близько 400 осіб. Вже через кілька тижнів полк було знову переформатовано, цього разу в штурмовий батальйон. Він налічував тільки 600 осіб. Французькі добровольці були відправлені на оборону Берліну, де їх розділили на три частини. Протримались французи всього кілька днів – від 24 квітня до 2 травня. Під час штурму добровольці не змогли стримати натиск Червоної армії і здались в полон. В своїх останніх боях «Шарлемань» втратила майже весь особовий склад, вціліло тільки 30 осіб [25, с. 19].

Будівельний батальйон діяв окремо від основної частини, тому дислокувався на територіях, які поступово брали під контроль американці. Боездатних солдат в будівельному батальйоні не було, тому весь його склад сам вирушив назустріч до американських військ та здався в полон.

Також, варто окремо згадати співпрацю з німцями жителів Бретані. Націоналістичні кола бретонців прагнули незалежності, тому окупація дала їм певні надії. Ключовою силою цієї сторони виступала Партія бретонських націоналістів. Її існування не надто подобалось французькому керівництву, тому на початку війни партію заборонили, а керівникам присудили смертну кару. З приходом німців їх доля змінилась і вони почали вибудовувати масштабні плани - партія планувала створити Бретонські збройні сили. Проте, як і з подібними ситуаціями в інших країнах, німці дещо пригальмували амбіційність бретонців і дозволили в 1943 році створювати

тільки незначну за кількістю добровольчу частину. Фактичне керівництво цими загонами здійснювали німецькі офіцери СД та СС, вона навіть називали його бретонським з'єднанням військ СС.

На території Франції бретонський загін використовували для боротьби з партизанами чи для охорони французьких чиновників, які співпрацювали з нацистами. Коли почався відступ, бретонці також вирушили на територію Німеччини, проте їхня кількість скоротилась до 40 осіб. (вставка 305) Розуміючи, що ніякої користі від такого загону не буде, його було розформовано. Одна частина добровольців перейшла на службу в різні частини СС, а інша – в диверсійні групи Отто Скорцени.

Одними з найбільш ефективних добровольців у німецькій армії стали голандці. Ще перед війною в Нідерландах було створено Націонал-соціалістичний рух, який з вторгненням Німеччини став єдиною дозволеною політичною організацією в країні. Відрізняло голандців від французів те, що вони були германським народом, тому дозвіл служити в СС добровольці отримали одразу ж. За наказом Гітлера було сформовано штандарт СС «Вестланд», куди набирали голандських та фламандських добровольців. Вже до лютого 1941 року його кількість досягла 600 осіб. Саме ці добровольці стали одними з перших солдат майбутньої дивізії СС «Вікінг».

Крім «Вестланду» з голандських та фламандських добровольців вирішили створити змішаний полк СС «Нордвест». За задумом, до його складу мали входити також данці та норвежці, але останніх сюди залучити так і не вдалось. До серпня 1941 року цей полк налічував 2 313 осіб [82, с. 6-9]. Проте вже через місяць його вирішили розформувати, а особовий склад передали в інші національні формування та дивізії військ СС. Деяких голандців направляли в суто німецькі частини. До прикладу, Йоганнеса Гендріка Фельдмеєра направили служити навідником в дивізію «Лейбштандарт СС Адольф Гітлер», а вже потім у «Вікінг».

На початку 1943 було вирішено знову зібрати добровольців з розформованих частин для створення нової дивізії СС «Нордланд». Вона

мала об'єднатися з дивізією «Вікінг» в єдиний III танковий корпус СС.[32, с. 23-46]. «Нордланд» мав поділятися на три полки за національною ознакою – голандський, данський та норвезький. Проте провідна пронацистська партія Нідерландів, яка займалася вербуванням, значно скоротила кількість новобранців та відмовилась віддавати голандців на службу в нову дивізію. Пояснювали вони це тим, що назва «Нордланд», тобто «Північна земля» не відповідає територіально розселенню голандців, на відміну від «Нордвесту» та «Вестланду».

Такий хід подій змусив німців створювати з числа голандців добровольчу бригаду СС «Нідерланд». Підпорядковувалась вона тому ж III танковому корпусу СС. Враховуючи, що на таке переформування потрібен час, голандців відправили в район загребу для охоронної служби. Проте ситуація на фронті завжди непередбачувана, тому добровольців поспіхом залучили до антипартизанської боротьби та перейменували в танково-гренадерську бригаду. Не дивлячися на участь в боях, деяка її частина все ще знаходилась на етапі формування. До кінця 1943 року бригада налічувала 6899 осіб [82, с. 6-9].

Враховуючи таке поповнення, «Нідерланд» в складі III танкового корпусу відправили на Східний фронт в групу армій «Північ». Бригада знаходилась на фронті тільки кілька і не в надто підходящий час. Саме тоді було оголошено про початок відступу всього корпусу, тому голандці в основному брали участь в оборонних боях. За період з 1 січня по 13 квітня втрати «Нідерланду» досягли 3728 осіб, тобто половину всього особового складу. Через ці обставини, національна голандська бригада по суті перетворилась в змішану, адже для поповнення втрат в її ряди перевели багатьох етнічних німців.

Крім піхотних частин, «Нідерланд» включав й артилерійські. Особливо відзначився 48-й артилерійський полк, деякі учасники якого навіть були нагороджені Залізними хрестами. Проте в ході боїв за Нарву полк був змушений відступати. Він склав основу ар'єргарду, куди також включили

полк СС «Денмарк» з дивізії «Нордланд» та полк з 1-ї естонської дивізії. Голандський полк залишав місто останнім та потрапив в оточення. З 700 осіб 350 потрапили в полон, інші загинули при спробі прориву. Вирватись звідти вдалось тільки 9 особам [31, с. 151-173].

Впродовж року голандські добровольці встигли побувати на різних ділянках фронту, адже ситуація змушувала відправляти полк на підкріплення III танкового корпусу, який поступово втрачав особовий склад. «Нідерланд» не був особливим, тому і він до кінця січня 1945 фактично перестав існувати. Її бійців, разом із залишками III танкового корпусу вивели з фронту. «Чорна смуга» невдач продовжувала переслідувати голандців. Під час переходу суден до порту в Щецині їх атакував радянський підводний човен. Корабель, що перевозив деяку частину бійців голандської бригади було підбито, через що він потонув.

На цьому участь голандців не завершилась. Залишки бригади було вирішено переформувати в 23-ю добровольчу танково-гренадерську дивізію СС «Нідерланд». Враховуючи величезні втрати, на її поповнення відправили всіх вільних солдат, через що її чисельність зросла до 4020 осіб [31, с. 151-173]. Німці спробували відновити і знищений 48-й полк, проте в першому ж бою він отримав невідомні втрати та перестав існувати остаточно.

Для боротьби з будь-якими проявами спротиву Націонал-соціалістичний рух Нідерландів створив підрозділ «Ландвахт Нідерланд». Це не був армійський по своїй суті підрозділ, скоріше щось на подобі поліцейського. В його ряди набирали людей віком від 17 до 55 років. Не дивлячись на те, що ініціатива створення ландвахту належала голандським правим, фактичне керівництво ним здійснювали чини СС, навіть командиром був оберфюрер СС. Навчанням цього підрозділу також займались інструктори військ СС. В кінці 1943 року назву «ландвахт» змінили на «ландштурм». До цього часу його чисельність зросла до 1912 солдат та 26 офіцерів [10, с. 56-68].

З цього часу бійців ландштурму почали активно використовувати у боротьбі проти партизан в районі Рурмонда та Тілбурга. Паралельно з цим, союзники розпочали висадку на території Бельгії, тому три найбільш підготовлені батальйони було перекинуто туди для оборони. Два батальйони деякий час оборонялись, проте були змушені відступити. Третій батальйон разом з 9-ю танковою дивізією СС «Гогенштауфен» доволі успішно боровся проти англійського та польського десанту.

В кінці 1944 ландштурм було перетворено на добровольчу гренадерську бригаду СС «Ландштурм Нідерланд» і до завершення війни його бійці продовжували боротьбу з голандським спротивом, допоки не здались в полон англійцям.

Крім різних військових частин, на території Нідерландів створювались й охоронні батальйони. Його організацією займались офіцери військ СС. Сюди приймали голандців віком від 17 до 40 років. Крім них, до складу батальйону було включено українських охоронців таборів, або як їх називали німці – вахманів. Разом з ними, голандці охороняли різні концентраційні табори на території країни.

Ні для кого не є секретом, що особовий склад таких батальйонів ніколи не відзначався доблестю. Якщо не враховувати тих людей які потрапляли сюди через поранення на фронті і, відповідно, не могли продовжувати військову службу, то переважна більшість була звичайними легалізованими злочинцями.

Наступними, хто відзначився з негативної сторони, були Нідерландські СС. Їх створювали за подобою німецьких Альгемайне СС як партійне формування. До березня 1941 року чисельність Нідерландських СС становила 600 осіб [6, с. 195]. Спочатку керівництво здійснював Антон Муссерт, очільник Націонал-соціалістичного руху, але німців така ситуація не влаштовувала, тому управління Нідерландськими СС вони взяли на себе. З цього часу їх було перейменовано на Німецькі СС в Нідерландах.

Як і інші голандські формування, Німецькі СС в кінці 1943 року використовували для боротьби з голандським спротивом. Операція отримала назву «Silbertanne» або «Срібло». Це була звичайна каральна операція проти прихильників голандського спротиву. Вона мала залякати його і змусити припинити чисельні акти саботажу. Для реалізації плану з числа Німецьких СС було створено зондеркомманду «Фельдмейєр», яка здійснювала нічні рейди на можливих противників режиму.

По сусідству з Нідерландами розташовується Бельгія, яка була ідеальним кандидатом для набору добровольців. В країні постійно відбувалось протистояння між франкомовними валлонами та фламандцями, які розмовляли нідерландською. За переписом 1920 року в Бельгії французькою мовою розмовляли 44,1% населення, а нідерландською (або як її часто називають – голандською чи фламандською) – 51,2% населення [83, с. 49]. Таке співвідношення постійно спричиняло суперечності між двома народами.

Головним валлонським союзником нацистів був Леон Дегрель, керівник антимарксистського руху «Народний фронт». Ще з 1936 року він почав налагоджувати контакти з Гітлером та Муссоліні, часто відвідував їхні виступи. Він настільки сильно намагався зблизитись з Гітлером, що без вагань підтримав вторгнення в Польщу. Через такі погляди його популярність в Бельгії пішла на спад, а після німецького вторгнення в країну бельгійський уряд арештував Дегреля та ув'язнив на території Франції. Якби не блискуча швидкість просування німецьких військ, то його б вже встигли стратити.

Яскравим прикладом відданості Дегреля є його лист до Гітлера: «Я знаю, що іноземці не можуть служити у Вашій армії. Але хіба я недостатньо страждав на благо Третього Рейху, щоб ви не зробили для мене виключення. Призовіть мене, куди хочете. В авіацію, в танкові війська, на найбільш скромну, найбільш мізерну посаду в СС. Не має значення куди, але я був би

щасливим і гордим віддати своє життя на розпорядження Ваших ідеалів»[61, с. 114-115].

Впродовж війни і відношення до всіх валлонів значно змінювалось. Не дивлячись на свої початкові погляди, німці причислили їх до германських народів, а Дегреля Гітлер призначив місцевим фюрером валлонів, як би це дивно не звучало.

Враховуючи такі обставини, валлонів також почали залучати не тільки на службу у Вермахті, але і в СС. Процес вербування відбувався аналогічно з іншими країнами, тому акцентувати на цьому уваги не є необхідним. Основу нового формування СС склади бельгійські добровольці з 373-го піхотного батальйону Вермахту.

В кінці 1943 року бригаду було відправлено на Східний фронт в підпорядкування дивізії «Вікінг». Певний час цим війська вдавалось стримувати натиск радянських військ, проте сили були явно не на їх користь. Успіхи німецької армії були короткотривалими і не змогли серйозно вплинути на успішне просування радянських сил. В кінці січня 1944 року велике угруповання німецьких військ потрапило в котел в районі Корсунь-Шевченківського, який отримав у німців назву Черкаського котла. У кільці виявилось близько 60 тисяч чоловік, в тому числі дивізія СС «Вікінг» та бригада «Валлонія». Розуміючи безнадійність ситуації, 6 лютого Гітлер дав згоду на вихід з Черкаського котла. Тому Манштейн розробив план пробиття до оточених військ і знищення сил, які формують кільце. «Лейбштандарт» був включений до складу деблокуючого угруповання і в ніч на 16 лютого 1944 року розпочав наступ зі сторони Вінниці і в районі Умані [54, с. 137-138]. З оточення вдалось вийти близько 18 000 осіб. Валлонська бригада втратила тут більше 1 000 солдат. Особливо відзначився в цій ситуації Леон Дегрель, якого за проявлену відвагу було нагороджено Рицарським хрестом Залізного хреста.

Після таких важких боїв залишки бригади було відправлено додому на відпочинок. Повернувшись в Бельгію, «Валлонія» взяла участь в урочистому

параді, де особливе місце належало саме Дегрелю, якого радо вітали бельгійці.

Після відпочинку та поповнення бригаду було відправлено охороняти узбережжя Фінської затоки. Але обставини на фронті змусили перекинути валлонів на південь Естонії, де Червона армія розпочала активний наступ. Завданням бригади була оборона невеликого містечка Камб'я, яке було останнім рубежем оборони другого за величиною міста Естонії – Тарту. За проявлену мужність в цих боях бійців бригади було нагороджено Залізними хрестами. Проте ці бої були дуже виснажливими і до кінця 1944 року в рядах «Валлонії» залишилось 32 боєздатних бійця з 260 [39, с. 140].

Такі втрати майже завжди означали переформування та поповнення, що і відбулося з валлонськими добровольцями. 19 жовтня 1944 року бригаду було перейменовано на 28-у добровольчу гренадерську дивізію СС «Валлонія». Не дивлячись на те, що разом з німцями відступила і значна кількість валлонів, поповнення для нової дивізії не вистачало, тому на час початку Арденської операції загальна кількість особового складу «Валлонії» налічувала близько 6 000 осіб.

Проте на Східному фронті ситуація погіршувалась з кожною хвилиною і «нову» дивізію було спрямовано в район Померанії. Такі дії командування дають змогу припустити, що іноземних добровольців в останні місяці війни використовували в основному як «гарматне м'ясо». Дивізія «Валлонія» стала не першою, яку відправили на найгіршу ділянку фронту. Добровольцям деякий час вдавалось успішно тримати оборони, вони навіть змогли повернути назад деякі німецькі позиції. Не дивлячись на певні успіхи тривав постійний відступ і залишки дивізії валлонів вивели з Померанії в область Багемюль, що в Німеччині. Розуміючи безнадійність ситуації, валлонці відступили з цієї ділянки фронту і здались військам союзників.

Інша частина населення Бельгії, фламандці, налагоджували контакти та співпрацю з німцями ще задовго до початку Другої світової. Головною націоналістичною партією регіону був Фламандський національний союз.

Головною метою для всіх націоналістичних утворень регіону було створення єдиною країни на території Нідерландів, Бельгії та Люксембургу. З початком німецького вторгнення, національний союз став головною і єдиною політичною партією на території Фландрії.

Помітно відрізнялась позиція іншого утворення – Німецько-фламандської робітничої співдружності. На відміну від націоналістичних організацій, ця наголошувала на необхідності включення Фландрії до Рейху.

Весною 1943 року німецьке командування почало створення III танкового корпусу куди мали входити і добровольчі війська. Для цього 31 травня 1943 року було сформовано штурмову бригаду СС «Лангемарк», основу якої склали жителі Фландрії. Крім цього, до складу дивізії перевели фламандців з «Вікінгу» та «Дас Райху». Загальна чисельність дивізії нараховувала 2068 солдат [31, с. 93-94].

Одразу після формування «Лангемарк» було відправлено на територію України, де бригада вела оборонні бої за Житомир та Бердичів. Після цих боїв добровольців перекинули в район Чернівців, де в їх склад ввели резервний батальйон СС «Ост» для поповнення втрат. Постійний тиск радянських військ ставив бригаду у складне положення. Особливо критичною була ситуація під Кам'янець-Подільським, де бригада з труднощами змогла уникнути оточення. Проте після такого її особовий склад знову потребував поповнення.

Наступним завданням бригади стали бої в районі Нарви. Там «Лангемарк» займався прикриттям відступаючих німецьких військ. В цих боях фламандці досягли серйозних успіхів. Вони змогли довго стримувати наступаючі радянські танкові війська. Особливо відзначився штурманн СС Ремі Шрійнен, який спочатку підбив 4 танки, а наступного дня – ще 30 радянських танків. За такі досягнення він став єдиним фламандцем, якого нагородили Лицарським хрестом Залізного хреста.

Наслідком цих боїв стало майже повне знищення бригади. До вересня 1944 року її чисельність становила тільки 130 боєздатних осіб. Після них «Лангемарк» було виведено з фронту для чергового поповнення.

Наступним етапом в історії фламандських добровольців стало переформатування бригади в 27-у добровольчу танково-гренадерську дивізію СС «Лангемарк». Проте в реальності чисельність була значно меншою від тієї, яка необхідна для створення дивізії, хоч для її створення і було зібрано всіх наявних фламандських добровольців.

В кінці січня 1945 року дивізію було перекинуто для оборони в район Померанії. Впродовж кількох місяців фламандці намагались проводити чисельні контратаки, їм навіть вдалось вибити радянські війська з одного населеного пункту. Але загальну ситуацію це вже не змінювало, а наступні контратаки не закінчувались успіхом. Розуміючи безнадійність ситуації, фламандці почали просуватись на Захід, щоб здатись там союзникам і не потрапити в радянський полон.

Як і в Нідерландах, на території Бельгії також було створено Німецькі СС. Саме з їх учасників було створено полк СС «Фландрія». Спочатку організація носила назву Загальні СС Фландрії, але потім її було перейменовано в Німецькі СС у Фландрії. За час свого існування вони виконували переважно охоронні та поліцейські функції. Формально в склад організації входили й фландрійські добровольці СС. Охоронний корпус Німецьких СС у бойових діях був задіяний тільки один раз – під час оборони Антверпену [49, с. 148].

В Люксембурзі масштаби співпраці з німцями були скромними. Ще до початку війни тут існували невеликі нацистські організації, але ніякого впливу вони не мали. В цій країні навіть співпраця з етнічними німцями не була налагоджена в достатній мірі. Тільки після окупації було створено Рух етнічних німців та люксембургську добровольчу роту, що налічувала 425 осіб. Пізніше частину її особового складу було переведено у війська СС. За

вийнятком цього випадку, громадяни Люксембургу на службі в СС не перебували.

В Швейцарії пронацистські організації досягли дещо більшого успіху. Тут існував Національний фронт, який у своїх діях орієнтувався на Німеччину. Його чисельність досягала 10 000 осіб [19, с. 145]. Організація навіть мала свої штурмові загони та власну версію «Гітлерюгенду». Проте через розкол керівники були заарештовані, а всі праві організації в Швейцарії було заборонено.

Не дивлячись на такий хід подій, деякі швейцарці переходили на службу в німецьку армію, в основному це були кадрові військові. Німецькі способи виявляти німців не знали меж, тому німецькомовних швейцарців прирівнювали до рейхсдойче. З цієї причини, ніяких національних формувань цієї країни не існувало. Швейцарців, як і звичайних громадян Рейху, розподіляли в різні частини СС та Вермахту.

Загалом, близько 1400 громадян Швейцарії брали участь у війні на стороні Німеччини. З них 80 осіб проходили службу у військах СС і 70 служили у Вермахті [96, с. 52].

В Данії позиції нацистів були досить сильними. Ще в 1930 році тут було організовано Данську націонал-соціалістичну робітничу партію (ДНСРП), яка навіть досягала значних успіхів на виборах. Крім цього, партія мала свої штурмові загони чисельністю 2500 осіб та потужну молодіжну організацію Націонал-соціалістична молодь [96, с. 52].

Проте такі позиції партії не гарантували їй передачу влади з початком окупації. Данська соціал-демократична партія змогла налагодити з німцями відносини і залишила за собою керівні функції. Місцеві нацисти не надто позитивно сприйняли такий хід подій, але все одно зайнялись активним вербуванням добровольців.

Оскільки данці відносились до германських народів, то і службу вони мали проходити переважно у військах СС. 6 червня 1940 року Гімлер наказав створити штандарт СС «Нордланд», куди включали добровольців зі

Скандинавського регіону. В разі нестачі кадрів, його поповнювали етнічними німцями зі всієї Європи. Полк «Нордланд» став основою для майбутньої дивізії СС. Крім нього, для формування дивізії було залучено полки «Германія» та «Вестланд».

Зі вказаних полків було створено дивізію, яка спочатку отримала назву «Германія», але була перейменована на звичну тепер назву «Вікінг». Ця дивізія була однією з перших, які повністю комплектувались з іноземних громадян. Командиром дивізії призначили генерал-майора СС Фелікса Штайнера.

На момент відправки дивізії на Східний фронт, вона нараховувала 19 377 осіб [100, с. 130-159]. На відміну від багатьох іноземних добровольчих формувань, «Вікінг» було сформовано на початку війни, що сприяло набагато серйознішим успіхам, в порівнянні з іншими. В традиціях блітцкригу, дивізія вступила в свої перші бої в районі Тернополя в липні 1941 року, а вже до листопаду вела бої на Луганщині. Деякий час «Вікінг» обороняв район річки Міус, а в січні 1942 року рушила на Ростов та захопила його. Особливо не затримуючись на одному місці, дивізія продовжила наступ в районі Майкопу, захопила Туапсе, П'ятигірськ та інші оточуючі міста. Блискавичний наступ «Вікінга» завершився містом Малгобек, що в районі Кавказьких гір. Після захоплення цих територій, фон Кляйст віддав дивізії наказ припинити подальше просування та закріпитись в цьому регіоні.

До кінця 1942 року дивізія успішно вела бої на різних ділянках фронту – від території України до Кавказу. В цей час Червона армія намагалась всіма силами штурмувати німецькі позиції, проте бійці «Вікінгу» успішно відбивали атаки. Під час однієї з них, їм за кілька хвилин вдалось підбити 14 радянських танків [100, с. 130-159].

Ключовою подією в історії дивізії став Корсунь-Шевченківський котел. «Вікінг» разом із великою кількістю німецьких військ потрапив у оточення в кінці 1943 року. Дивізія довгий час вела бої в котлі, намагаючись відбивати радянські атаки. При цьому, особовий склад зменшився майже вдвічі, втрати

складали більше 4000 солдат [60, с. 51]. Тільки в лютому 1944 року німецькі війська пішли на прорив. В авангарді знаходилась саме дивізія «Вікінг». Хоч їм і вдалося в кінцевому результаті вийти з оточення, втрати було колосальними. Обергрупенфюрер СС Герберт Гілле так описував ситуацію: «Дивізії Вікінг більше немає. Ми – всього лише купка втомлених людей» [37, с. 183].

Після деякого поповнення дивізія була змушена починати бої будучи не до кінця сформованою. Її частини використовувались як окремі бойові групи. Одні були задіяні в танкових боях на території Польщі, інших відправили на придушення Варшавського повстання, що почалось 1 серпня 1944 року. Ти часом, радянські війська вели постійний наступ, тому дивізія так і залишалась не до кінця сформованою. Бійці «Вікінгу» брали участь у всіх оборонних боях за Варшаву та Модлін. В ході цих боїв і кількість особового складу і так не укомплектованої дивізії постійно зменшувалась.

В кінці грудня 1944 року дивізію було поповнено бійцями добровольчої дивізії СС «Нордланд». За даними радянської розвідки, на початок січня 1945 року в дивізії нараховувалось 100 танків та 10 500 особового складу. Відновлену дивізію було перекинуто в Угорщину для стабілізації критичної ситуації в районі Будапешту. Впродовж перших двох днів наступу німцям вдалось прорвати радянські позиції і підійти до Будапешту. Проте радянська армія отримувала постійне підкріплення, що для німецьких частин було розкішшю. Під таким тиском наступ дивізії припинився і вона відступила від міста на підготовлені позиції. Останніми боями дивізії стали зіткнення в районі озера Балатон, після цього залишки «Вікінгу» відступили на територію Австрії, де здались в полон американським військам.

Перші норвежці в рядах СС з'явились ще в 1940 році. Напередодні війни з СРСР громадяни Норвегії в основному перебували на службі в дивізії СС «Вікінг». Вже після нападу на СРСР за ініціативи Німеччини було створено Добровольчий легіон СС «Норвегія». В складі легіону було

сформовано два батальйони, які отримали скандинавські назви – «Вікінг» та «Вікен». До серпня 1941 році чисельність норвежців у цьому формуванні становила 751 людину [100, с. 164-168].

В середині березня 1942 року легіон дислокувався в районі Ленінграду. Тут він кілька місяців вів успішні бої, після чого був відправлений на відпочинок. Після короткої перерви, у серпні 1942 року «Норвегію» повернули на фронт в зв'язку з початком радянського наступу. Легіону було доручено брати участь у важких оборонних боях під час другої битви на Ладозькому озері. Зазнавши серйозних втрат, легіон було відправлено в Норвегію, де його бійці провели марш в столиці країни. Після цього легіон було офіційно розформовано, а його особовий склад перейшов на службу в нову дивізію СС. Вона мала стати частиною нового III танкового корпусу СС.

Для створення дивізії було об'єднано норвезьких добровольців, полк «Нордланд» зі складу дивізії «Вікінг», Добровольчий корпус «Данія» та Добровольчий легіон «Норвегія». Новостворене формування отримало номер 11 та назву «Нордланд». В її складі було сформовано два полки, один з яких назвали «Норвегія», а інший «Данія».

В Хорватії першою створеною дивізією СС стала дивізія боснійських мусульман. Хоч Анте Павеліч ставився до такої ідеї з підозрою, вважаючи, що таким чином Гіммлер хоче використати національні протиріччя, дивізію таки було створено 1 березня 1943 року. Назва нового формування - 13-та гірська дивізія військ СС «Ханджар». Хоч і дивізія задумувалась як виключно мусульманська, проте нестача особового складу змусила німців залучити в її ряди деяку частину хорватів та албанців. Проте основою поповнення завжди складали німці, яких в «Ханджар» могли переводити цілими ротами. Наприклад, сюди було переведено дві роти з дивізії СС «Норд», багатьох офіцерів з «Принца Ойгена», «Лейбштандарту» і «Дас Райху». Тому багато частин мусульманської дивізії складались виключно з німців. Переводили солдат не тільки в дивізію, але і з її складу в інші. Така

ситуація не надто позитивно впливала на загальну підготовку в дивізії, адже постійна зміна кадрів спричиняла зниження боєздатності.

Спочатку набір в дивізію проводився виключно на добровільній основі, проте мусульмани не поспішали вступати в її ряди. Тому було розпочато примусову мобілізацію, що дало змогу до кінця 1943 року набрати в дивізію 26 000 осіб. До грудня 1944 кількість зменшилась і досягала 12 793 осіб [31, с. 279-282].

Крім дивізії «Ханджар», нацисти вирішили створити ще одне мусульманське формування. Як і «Ханджар», бійці нової дивізії повинні були вести боротьбу проти партизан, особливо в гірських умовах. 23-я гірська дивізія військ СС «Кама» - такою була назва новоутвореної дивізії. Її основу склали боснійські мусульмани, але командний склад був повністю німецьким. В склад «Ками» навіть було передано цілий батальйон з дивізії «Ханджар». Тобто, не дивлячись на те, що формально дивізія була мусульманською, на практиці боснійські мусульмани були лише доповненням до німецького особового складу. Проте навіть доповнити дивізію мусульманами виявилось проблематично. Набір йшов дуже повільно, боснійці не бажали вступати в дивізію. Тому до вересня 1944 року її чисельність досягла тільки 3793 осіб, що було явно надто мало для формування повноцінної дивізії. Але, як відомо, в останні роки війни Німеччину це не цікавило і з будь-якої невеликою групи людей формували дивізії.

З військової точки зору, дві мусульманські дивізії мали використовуватись для антипартизанських операцій, тобто проти нерегулярних сил ворога. Але бійці дивізій мали бути підготовлені як повноцінні фронтові з'єднання, що б в разі необхідності їх можна було перекинути на будь-яку ділянку фронту.

Успіхи «Ханджару» були дуже сумнівними. В середньому, за місяць боїв дивізія стабільно втрачала 1000 солдат, що і сприяло її швидкому розформуванню. Дивізія «Кама» опинилась не в кращій ситуації. Швидкий

наступ Червоної Армії вже досягав області, де проходило формуванні і підготовка мусульман дивізії. В такій ситуації, боснійців вирішили передати в склад ще існуючого тоді «Ханджару», а саму дивізію розформувати. Німецький особовий склад було передано в 31-шу дивізію СС.

Як видно, боєдатність боснійських мусульман була вкрай низькою. Гімmlер вважав, що мусульманське населення проявить свою традиційну ненависть до православних сербів, які якраз і склали основу партизанського руху, та покаже серйозну ефективність. Але на практиці ситуація була зовсім іншою і криваві розправи над сербами спрацювали в інший бік. Гордон Вільямсон так описує участь боснійських мусульман у військах СС: «У військовому плані ефективність цієї дивізії виявилась майже нульовою, оскільки партизани почали боротись із більшою жорстокістю, а війна набула характеру масової вендетти з середньовічними стратами і тортурями» [91, с. 382].

Крім того, спостерігалось і масове дезертирство боснійських мусульман. Розуміючи, що через дезертирів німецька армія втрачає озброєння, дивізію було розформовано. Таким чином, боснійські дивізії СС були одними з небагатьох, які не проіснували до завершення війни.

В ситуації постійної нестачі підкріплення, Гімmlер наказав почати створення албанської дивізії СС, яка отримала назву «Скандербег». Ядро дивізії склали 6000 албанців. Невистачаючи для повноцінної дивізії кількість солдат було поповнено за рахунок переведення німецьких офіцерів та унтер-офіцерів з дивізії «Принц Ойген». Деяка кількість албанців перебувала на службі в дивізії «Ханджар», тому звідти їх перевели в «Скандербег». Албанці виявились не надто надійними союзниками. Дивізія постійно втрачала особовий склад, проте не через значні втрати на фронті, а через дезертирство. Залишки її бійців було вирішено перевести в 7-му гірську дивізію СС «Принц Ойген», в рядах якої вони залишились до кінця війни.

В Італії першим формуванням СС стала Озброєна міліція, яка формувалась з вірних Муссоліні італійських солдат. Ця міліція стала

основою для майбутнього міліцейського полку «Де Марія». До кінця 1943 року його чисельність складала 8585 осіб [31, с. 308-313].

Крім цього, з числа італійських громадян було створено 1-й добровольчий батальйон СС «Беніто Муссоліні». Як і більшість подібних формувань, його бійці в основному були задіяні у боротьбі з партизанами. Аж до самого завершення війни італійські добровольці брали участь в антипартизанських операціях по всій Італії. Зрозумівши, що подальший спротив не має сенсу, італійці всіма силами намагались потрапити в американський полон, адже якщо вони потрапляли до рук партизан, то їх одразу ж розстрілювали без суду.

Угорщина в перші роки війни взагалі не мала своїх формувань СС, адже уряд країни різко виступив проти такої ідеї. Тільки в 1943 році вдалось досягти згоди і створити першу дивізію з угорських громадян – добровольчу кавалерійську дивізію СС. Політика німців не змінювалась: основну масу солдат складали угорці, а командний склад був німецьким. Саме через це виникали серйозні проблеми. Деякі угорці взагалі не розуміли німецької через що таких новобранців було вирішено об'єднати в одну роту. Серйозних досягнень ця угорська дивізія не мала. Впродовж війни її постійно перекидали на різні ділянки фронту під командування інших дивізій, наприклад «Тотенкопф» і «Вікінг».

Другою дивізією СС, яку створили з угорських добровольців стала 25-та гренадерська дивізія СС «Хуньяді». Особливістю цієї дивізії стало те, що в її ряди постійно надходило поповнення, проте озброєння на всіх не вистачало, деякі батальйони взагалі не комплектувались зброєю. Через це «Хуньяді» не було задіяно на фронті в повній мірі, використовувались тільки певні підрозділи дивізії. Вони діяли аж до самого завершення війни і змогли запам'ятатись своїм останній боєм. Угорські офіцери почали домовлятися з американцями про здачу в полон, однак американці вирішили себе убезпечити та почали оточувати залишки дивізії. Угорці сприйняли такі дії

досить агресивно і в ході бою знищили кілька американських танків. Після короткої сутички вони все ж таки здались в полон.

Крім «Хуньяді», в кінці 1944 році було створено ще одну дивізію СС – «Хунгарія». Її історія була частково подібною і до іншої угорської дивізії СС. Вже коли її новобранців відправили на формування та комплектування на звичний для добровольчих легіонів полігон в районі Нойхаммеру виявилось, що їх немає де розмістити. Після цього дивізію вирішили перекинути на територію Польщі і так завершити комплектування та навчання. Проте наступ радянських військ не дав реалізувати цей план і не до кінця підготовлені угорці були змушені відступати з боями. Хоч і чисельність дивізії складала близько 16 000 осіб, навіть половина з них не мали ніякої військової форми, а інші носили німецьку чи угорську форму. Радянська армія постійно наздоганяла угорців, через що залишки дивізії прорвались на територію Австрії та здались в полон американським військам.

В інших країнах Європи, таких як Польща, Румунія, Чехословаччина та Болгарія місцеве населення не було в значній мірі задіяно у військах СС. В основному на їх територіях формувались лише поліцейські структури, що підпорядковувались безпосередньо командуванню СС. Болгарські та румунські добровольці входили в склад невеликих полків СС, які були складовими різних німецьких частин, в залежності від ситуації на фронті та потреби в додаткових ресурсах.

Цікавим є і те, що в рядах СС перебували на службі навіть індійці. Їх кількість була не надто великою, всього близько 3000 осіб, проте це не завадило присвоїти їм звання Індійського легіону СС. Що важливо, командування в легіоні відбувалось не німецькою, а англійською мовою. Особливої користі існування цього легіону німцям не принесло. Індуси час від час вступали в бої з партизанами та французькими військовими, доки остаточно не відступили в Німеччину з території Франції. Вже там легіонери займались охоронною службою, враховуючи їх низьку ефективність на фронті. В квітні 1945 року за наказом Гітлера Індійський легіон було

роззброєно, після чого індуци вирушили на зустріч американським військам та здались в полон.

Що стосується громадян Радянського Союзу, то в ряди СС було залучено тих, хто вже і так співпрацював з нацистами. В березні 1943 року з російських агентів організації «Цепелін» було сформовано спочатку невелику групу, а пізніше особливий піхотний батальйон СС, який неофіційно називали «Варяг». (вставка 1021) Після участі в ряді боїв проти партизан Тіто, особовий склад було передано в підпорядкування генерала Власова.

З грудня 1943 року радянських громадян почали масово залучати на службу в СС. Це було спричинено тим, що нацисти дещо відійшли від расової політики та почали набирати в СС навіть представників «неарійських народів». Саме в цей час виникла ідея створення «тюркської» дивізії СС. Проте її так і не було створено. Натомість вдалось сформувати лише певні полки, бригади та бойові групи - Татарська гірсько-єгерська бригада, бойові групи «Туркестан», Ідель-Урал», «Крим» та інші [20, с. 79].

З мусульманських частин СС в повноцінних бойових діях приймав участь тільки 1-й Східно-мусульманський полк СС. Його участь в боях була високо оцінена німецькими військовими. Багато його бійців отримали різноманітні нагороди, деякі навіть Залізні хрести різних ступенів. Останньою операцією полку було придушення Варшавського повстання, після чого в боях він більше участі не брав і знаходився на постійній реорганізації.

Однією з найвідоміших дивізій СС Східної Європи є 14-та гренадерська дивізія СС «Галичина». Її створення почалось в квітні 1943 року, а вже до червня добровольцями записались майже 82 000 українців, проте майже 30 000 відмовили через невідповідні фізичні дані. Враховуючи таку кількість добровольців, німці вирішили створити з їх числа і допоміжні поліцейські полки. Що цікаво, саму аббревіатуру СС українці розшифровували як Січові Стрільці. З числа цих українських добровольців

також було створено бойову групу для боротьби з партизанами Ковпака. Після формування та підготовки дивізія була включена в групу армій «Північна Україна». На цей час кількість особового складу дивізії нараховувала 346 офіцерів, 1131 унтер-офіцер та 13 822 солдат.

Цікавою особливістю дивізію було те, що під час в участі в боях на території України, в разі оточення чи прориву оборони, замість того, щоб відходити на німецькі позиції, солдати відступали ліси та об'єднувались з Українською повстанською армією.

Після України, «Галичину» було передислоковано на територію Словаччини для придушення виступів партизан. Але військова ситуація 1945 року змінювалась кожен годину, тому досить швидко дивізія почала відступ в напрямку Австрії. Деякий час вона вела на її землях оборону, а потім продовжила відступ. В цей час керівник Головного управління СС Готтлоб Бергер домовився з Українським Національним комітетом про передачу особового складу «Галичину» для формування Української Національної армії. Після таких змін 14-а гренадерська дивізія СС перетворилась на 1-шу дивізію УНА. В кінцевому результаті, українські добровольці після останніх боїв здались в полон військам союзників.

Білорусів також було залучено до служби у військах СС. На початку літа 1944 року німці ніяк не могли відновити єдину лінію фронту, яку було знищено радянськими військами в результаті операції «Багратіон». За планом, доки німці будуть займатись відновленням фронту, новостворені Загороджувальні бригади будуть стримувати подальше просування Червоної армії. Для цього переважно з білоруської поліції було створено Бригаду допоміжної поліції порядку «Зіглінг», яку скорочено називали «шума». Крім білорусів, значну частину полків «шума» склали українці.

Поліцейська бригада ще на етапі формування вже використовувалась для антипартизанської боротьби на території Польщі. В цих боях українські та білоруські поліцаї зарекомендували себе з хорошої сторони, адже багато з них мали бойовий досвід. Їхня успішність вразила навіть Гімmlера і той

вирішив створити з їх числа нову дивізію військ СС. Організація проходила вкрай швидко і до серпня 1944 року дивізія вже була укомплектована та отримала назву – 30-та гренадерська дивізія військ СС або Друга російська. Крім українців та білорусів, до її складу було переведено багато російських добровольців та німців [91, с. 245-146].

Назва «російська» не надто відповідала особовому складу цієї дивізії, адже окрім згаданих білорусів, українців, росіян та німців, в її рядах перебувало на службі багато поляків, невелика кількість вірмен, татар і чехів [32, с. 151-153]. Не дивлячись на такий різноманітний національний склад, національні полки в дивізії не формувались. Особливо сильно цього очікували білоруси які вважали, що дивізія буде суто білоруською. За різними даними, з 11 600 добровольців дивізії, тільки 7 000 були білорусами [48, с. 43].

Проблеми у дивізії були звичними для інших добровольчих формувань. Командний склад був суто німецьким, до того ж не вистачало достатньої кількості офіцерів-перекладачів, що ускладнювало комунікацію всередині дивізії. Крім цього, дивізію було перекинуто у Францію для боротьби з партизанами, хоча в той час все ще відбувалось її комплектування та навчання солдат. Німці розуміли, що використовувати таку дивізію проти регулярних частин ворога не вийде, тому вирішили, що французькі партизани стануть чудовою практикою для добровольців. Проте періодичні напади партизан і подальший відступ не давали потрібного бойового досвіду, а тільки втомлювали і деморалізували і так не підготовлених людей.

Після цих боїв дивізія так і не отримала можливості завершити формування і була відправлена прикривати відступаючі з Франції німецькі війська. Не маючи достатнього стрілкового озброєння, добровольці були змушені користуватись трофейною, протитанкових засобів вона не мала взагалі. Ці фактори і вирішили її долю. Не дивлячись на запеклий опір, який добровольці чинили французам та військам союзників, дивізія в цих боях

майже повністю втратила боєздатність і була відправлена в тил та розформована.

Білоруські добровольці з цього формування стали основою для нової дивізії СС, яку було створено 9 березня 1945 року – 30-ї гренадерської дивізії військ СС або 1-ї білоруської [58, с. 777]. В дивізію також було вирішено набирати білоруських остарбайтерів, адже особовий склад поповнювати було ніким. Офіцерів для дивізії також не вистачало. В результаті через нестачу і людей, і озброєння, і навіть форми, було створено тільки один гренадерський полк СС – 1-й білоруський. Взявши участь у деяких заключних боях війни, бійці полку не бачили подальшого сенсу у війні. Францішак Кушель, що командував на той час білоруськими добровольцями, вирішив перейти лінію фронту. Для цього білоруси захопили міст, який розділяв позиції німецьких та американських військ і утримували його до того часу, поки всі солдати не перейдуть на інший бік фронту [1, с. 335-337]. Американці роззброїли добровольців і за спогадами самого Кушеля, виділили білорусів окремо від росіян. На думку Кушеля, так американці визнали, що білоруси є окремим народом [48, с. 160]. Але як показали подальші видачі більшості білорусів назад в Радянський Союз – надія Кушеля на кращу долю для них була марною.

Причиною невдач німецької політики в спробах знищення СРСР завдяки її ж населенню, заключалась у відсутності єдиного погляду на окупаційну та національну політику в СРСР. Можна виділити дві основні точки зору: «проросійську» та «національну». Носіями першої були в основному офіцери Вермахту, які вважали, що для успішного проведення окупаційної політики необхідно налагодити відносини тільки з росіянами як з найбільш багаточисельним народом у Радянському Союзі. Національні рухи інших народів вони вважали надто слабкими та нездатними до серйозної опозиції більшовизму. Основним недоліком цієї групи було те, що вона не мала яскраво вираженого лідера, хоч в неї і було багато прихильників.

Головним ідеологом другої точки зору був рейхсміністр у справах окупованих східних територій Альфред Розенберг. На відміну від офіцерів Вермахту він вважав, що в СРСР потрібно підтримувати перш за все неросійські народи і національні меншини. Тому всю національну політику потрібно проводити так, щоб максимально розділити росіян від всіх інших. Хоч Розенберг і був головним ідеологом і теоретиком нацистської партії, проте особливого політичного впливу не мав, а його політика мала значно менше прихильників, ніж погляди Вермахту.

В ході Другої світової прибічники обох точок зору всіляко намагались використовувати населення СРСР в своїх цілях, що було цілком закономірним, враховуючи величезну масу незадоволених існуючим режимом. Це незадоволення мало як політичні, так і національні причини співробітництва майже всіх народів СРСР з німцями. В результаті до осені 1944 року цей процес перетворився на явище, яке отримало назву Визвольний рух народів Росії. [101, с. 1]

Таким чином, відношення національних рухів з різними угрупованнями німецького керівництва і відносини між собою і є в даному національною складовою проблеми. Однак до середини 1944 року відбувся ряд змін в німецькій внутрішній та зовнішній політиці, а також в загальній міжнародній ситуації. Тепер найбільш впливовою течією став Власовський рух. Його взаємовідносини з німцями, а також з іншими національними організаціями і є по суті другою стороною проблеми. [3, с. 170-205]

Українська проблема була однією з ключових в період Другої світової війни і німецьке керівництво розуміло, що від її вирішення може залежати вся окупаційна політика на східних територіях та результати бойових дій на Східному фронті в цілому. Однак вирішувалось це питання також відповідно до того, як це розуміли самі німці, при чому без єдиної національної концепції. Розенберг вважав, що українці є саме тим народом на який мають орієнтуватись німці і навіть вважав, що необхідно зробити його своїм союзником. Його плани заходили настільки далеко, що після закінчення

війни він бачив самостійну українську державу, яка буде васальною Третьому Рейху. До її складу, крім українських етнічних земель, мали бути включені Курськ, Воронеж, Тамбов і Саратов. В політичному відношенні Україна мала відігравати роль центру антиросійського санітарного кордону, який планував створити Розенберг. Опоненти Розенберга бачили вирішення українського питання тільки в контексті своїх проросійських позицій. Головним противником національної політики Розенберга був сам Гітлер, який вважав, що на Сході не існує ніякої національної проблеми, а є тільки три завдання: «захопити, керувати і експлуатувати ці території». До того ж він вважав, що не можна довіряти ні одному національному рухові, адже його представники тільки використовують Німеччину в своїх цілях.

Як відомо, 30 серпня 1941 року бандерівське крило ОУН зробило спробу проголосити незалежну Україну. В тодішніх умовах така авантюра ні до чого хорошого не призвела. керівництво ОУН було заарештовано та відправлено в концтабори, а сама організація почала переслідуватись німцями нарівні з комуністичним підпіллям. Однак головним результатом цих подій стало те, що політичне вирішення українського питання було надовго знято з порядку денного.[49, с. 112-120]

Всю помилковість своєї національної політики німці зрозуміли тільки до осені 1944 року. На той момент всі українські території було втрачено і тепер можна було вести співпрацю тільки з українськими біженцями, оstarбайтерами, емігрантами та добровольцями. Попередня німецька національна політика призвела до того, що українська складова не являла собою серйозної політичної сили, навіть на фоні слабшого білоруського руху. Вирішувати українське питання з цього часу німцям було потрібно фактично з нуля. Проте навіть тепер існувало два погляди: сприяти створенню самостійного українського політичного комітету, яким буде керувати сильний лідер та очолить антикомуністичний національний рух, і створення такого ж комітету, тільки як частину великої загальноросійської організації.

Для пошуків сильного українського лідера з концтаборів було звільнено Степана Бандеру та Ярослава Стецька, а через місяць і Андрія Мельника. Ще одним претендентом на роль політичного лідера української еміграції вважався колишній гетьман Української держави Павло Скоропадський. Проте його кандидатура одразу ж була відкинута, адже він не мав на той час достатнього політичного впливу, а Бандера та Мельник відмовились з ним співпрацювати. Пізніше відмовився і Бандера, але запропонував замість себе Володимира Горбового. Мельник спочатку погодився і навіть надав документ в якому описувались майбутні відносини між німцями і майбутнім українським політичним центром. Головною ідеєю було те, що Німеччина повинна офіційно заявити, що ніякого інтересу до українських територій не має. Якщо німецькі війська знову опиняться на території України, то вони повинні дотримуватись її суверенітету. Але навіть в той критичний час ці умови німці не сприйняли. [49, с. 440-442]

До осені 1944 року національні організації майже не співпрацювали. Поштовхом до більш інтенсивних відносин стало створення Комітету визволення народів Росії (КОНР). Його створили на основі Власовського руху, що означало перемогу проросійської лінії в німецькій національній політиці, яку підтримав рейхсфюрер СС Генріх Гімmlер. Він був однією з найвпливовіших осіб в Німеччині і вів за собою реальну військову силу у вигляді військ СС. Гімmlер підтримував проросійську лінію не через те, що був прибічником росіян, він просто вважав, що тільки об'єднання всіх «східних» народів в одній організації може якось змінити ситуацію.

16 вересня 1944 року Гімmlер зустрівся з Андрієм Власовим. В ході розмови Власов висунув Гімmlеру три основні умови без яких повноцінне існування КОНР він вважав неможливим: розпуск всіх національних організацій та включення їх в комітет, створення Збройних сил КОНР з числа всіх східних добровольців та покращення становища остарбайтерів. Окремо було обговорено питання про припинення антиросійської пропаганди, якою

займалось відомство Розенберга. В кінці зустрічі Гімmlер погодився на ці умови та дав свій дозвіл на створення КОНР. [88, с. 322-323]

За задумом Власова цей орган мав представляти широкий антисталінський фронт, якби об'єднає у своїх рядах різноманітні шари радянського суспільства і всі народи СРСР. Фактично КОНР мав виконувати функції російського уряду у вигнанні. В разі перемоги (що в 1944 році виглядало досить наївно) він мав стати тимчасовим урядом «Нової Росії». [3, с. 193-196] Щоб зробити комітет загальноросійським до складу його президиуму було запропоновано ввійти лідерам всіх національних організацій. Однак цей процес зайшов у глухий кут, не дивлячись на підтримку зі сторони Гімmlера. Під впливом Розенберга лідери багатьох національних організацій вбачали у КОНР чергову російську задумку. За сприяння Розенберга багато представників відмовились від союзу з Власовим ще на етапі переговорів. А вже після проголошення Празького маніфесту вони оголосили, що «рівність всіх народів Росії і їх справжнє право на національний розвиток, самовизначення і державну самостійність», є лише тактичним ходом, що буде одразу ж забути при сприятливих умовах. [51, с. 174-182]

Переговори Власова та Гімmlера показали, що національне питання було одним з найважливіших для майбутнього керівника КОНР. Власов говорив, що «народи Росії прекрасно розуміють, що доля кожного з них залежить від спільних зусиль... Хіба їм є через що сваритись тепер, коли більшовизм забрав у них все... Тільки спільними зусиллями, зберігаючи принципи маніфесту КОНР, вони скинуть більшовицький лад і тільки після цього в мирному співжитті вирішать всі питання свого національного буття».[68, с. 153] Власов намагався об'єднати всі народи СРСР, а після війни скликати Установчі збори. Тільки на них и тільки після перемоги над більшовизмом, на його думку, народи могли вирішити чи залишатись в союзі з російським народом, чи відділитись в окрему державу. [81, с. 14]

Для вирішення нагальних потреб національної політики були створені різноманітні національні ради. Серед них – Українська національна рада, яку очолив професор Федір Богатирчук. Найбільш вагомим кроком ради на шляху вирішення українського питання була підготовка спеціальних зборів, згідно яких вирішувати його можна було тільки після закінчення війни і перемоги над більшовизмом. Думати про будь-яке відділення України від Росії передчасно вважалось передчасним.

Всі ці події свідчать про те, що навіть розуміючи свою неминучу поразку, німці так і не створили єдиної концепції національної політики. Зрозуміло, що без підтримки Розенберга ні один з лідерів національних організацій не пішов би на конфлікт з Власом, якого підтримував сам Гіммлер. Проте і Розенберг на той час вже не мав реального політичного впливу. Можна припустити, що німці проводили таку політику свідомо, не бажаючи остаточного політичного і військового об'єднання всієї антикомуністичної еміграції. Цілий ряд фактів свідчить про те, що німці майже одразу ж саботували виконання всіх домовленостей, яких досягли Гіммлер та Власов. Всі національні комітети було збережено, «східні» добровольці не були об'єднані під командуванням Власова, а антиросійська пропаганда продовжувалась. Тільки до весни 1945 року почали відбуватись деякі поступки, але ніякого сенсу вони вже не мали. [31, с. 528-536]

Результатом такої подвійної політики стало визнання цілого ряду національних комітетів повноцінними представництвами своїх народів. Подібним чином відбулось і вирішення українського питання. 12 березня 1945 року за сприяння відомства Розенберга і Головного управління СС було створено Український національний комітет, який очолив Павло Шандрук. УНК одразу після створення встановив зв'язки зі всіма неросійськими національними організаціями, а КОНР навіть не згадувався в його програмних документах. Одночасно зі своїм призначенням головою комітету, генерала Павла Шандрука було призначено головнокомандуючим Української національної армії. В її склад мала ввійти 14-а гренадерська

дивізія військ СС «Галичина» та інші більш незначні формування. В цілому, з цього задуму у німців нічого путнього не вийшло, адже капітуляція Німеччини поклала край всім ідеям.

Як видно, національне питання так і залишилось невирішеною проблемою для німецького військово-політичного командування. Результатом такої політики стало те, що багато добровольців замість створення єдиної потужної армії, опинились розкиданими по різних територіям. До прикладу, українська еміграція на території Німеччини фактично було розділеною на три частини. Деякі з її лідерів взагалі відмовились співпрацювати зі створеними німцями організаціями, інші приєднались до генерала Власова, а треті залишились на позиціях крайнього колабораціонізму. На їхнє об'єднання в Німеччині вже не було ні часу, ні ресурсів, і навіть самого бажання лідерів еміграції.

Балтійські країни також були залучені до військових формувань Німеччини. З літа 1941 року німці створювали різноманітні добровольчі з'єднання з числа естонських добровольців. Більша частина цих підрозділів знаходилась в рядах німецької поліції і лише декілька в сухопутній армії. Проте кількість естонських добровольців постійно зростала і естонські офіцери почали проявляти незадоволення через таке недоцільне використання особового складу. Тому вже 28 серпня 1942 року було почато формування Естонського легіону СС.

При створенні естонського легіону СС німці побоювались, що його використання на фронті не буде успішним. Через цю причину керівництво СС вирішило використати один з його батальйонів на фронті і перевірити таким чином його боєздатність. Він отримав означення естонського добровольчого гренадерського батальйону СС «Нарва» і був переданий під командування полку СС «Вестланд». В перших ж боях в районі Ізюму естонці змогли проявити себе і за підтримки дивізії «Вікінг» змогли знищити близько 100 радянських танків. В зв'язку з цим, в радянських відомостях повідомлялось, що батальйон «Нарва» має дуже серйозний досвід боротьби з

танками.[31, с. 710-715]Естонські добровольці і надалі продовжували вести бойові дії разом з «Вікінгом», тому не дивно, що разом з дивізією вони потрапили в Корсунь-Шевченківський котел. Після отриманих там втрат естонських добровольців відправили в інші частини СС.

Щодо Латвії, то за наказом Головного оперативного управління СС там в 1943 році почалось формування латвійської добровольчої дивізії СС. [6, с. 69]Основну масу бійців дивізії склали латвійські призовники. Не дочекавшись свого остаточного укомплектування, дивізію було відправлено на фронт. Побоюючись за результати бойового використання дивізії, її було розділено на кілька бойових груп, кожен з яких віддали під командування однієї з німецьких дивізій. До кінця 1943 року чисельність дивізії складала 15 192 людини. [6, с. 94]Надалі дивізія продовжувала боротьбу проти Червоної Армії. Спочатку оборона проходила досить успішно, але внаслідок операції «Багратіон» дивізія отримала величезні втрати, один з її полків було повністю знищено.

Отримавши поповнення дивізія була знову відправлена на фронт, проте ненадовго. Через початок Вісло-Одерської операції дивізія уже в перші дні отримала серйозні втрати, а її командир потрапив у полон. Намагаючись відступити з цих позицій, дивізія постійно втрачала людей через помилки командування, навіть два рази опинилась у котлі, але її бійцям вдалось вирватись, хоч і не без втрат. Продовжуючи відступ, латвійські добровольці порушили німецький наказ і не об'єдналися з німецькими частинами для участі в обороні Берліну. Замість цього вони продовжили свій рух на зустріч американським військам і здались в полон.

Крім цього, з латвійських добровольців сформували ще одну гренадерську дивізію СС, яка більше відома під назвою Латвійська №2. Як і перша латвійська дивізія, бійці другої були змушені вести перманентні оборонні бої, враховуючи тогочасну ситуацію на фронті. Проте в кінці війни її бійці не покинули німців, а продовжували вести оборону до останнього. Зупинити їх вдалось тільки 8 травня 1945 року в Курляндії. Та частина бійців

19-ї гренадерської дивізії, яка не потрапила в полон, почала переховуватись в лісах та поповнила ряди «лісових братів».

Крім Латвії, німці намагались активно залучати у війська СС і жителів Литви. В січні 1943 року німецька влада вирішила створити з литовських добровольців легіон СС. Однак цей задум закінчився провалом. Провину за зрив мобілізації і антинімецьку пропаганду серед молоді було покладено на литовську інтелігенцію. В подальшому, коли в Литві було оголошено мобілізацію у Вермахт, одночасно з нею продовжувались і спроби набору добровольців у Литовський легіон СС. [31, с. 733-735]

Не дивлячись на все, навіть друга спроба не дала результату. Тому командування СС вирішило створити самостійний литовський підрозділ під командуванням литовських офіцерів. З цією метою серед молоді знову почали поширювати заклики взяти участь у боротьбі з більшовизмом, але про Литовський легіон СС пропагандисти не згадували. Проте німецька влада не одобрила такі дії і відхилила ідею створення Литовської армії. [31, с. 733-735]

В результаті литовські формування СС так і не було створено, хоча вербування проходило навіть серед литовських добровольців Вермахту. Окремі добровольці проходили службу в різних частинах військ СС, наприклад в 15-й латвійській гренадерській дивізії. Також, в кінці війни було сформовано 2 литовські полки з числа поліцейських.

В середині війни у складі військ СС почали створювати частини для спеціальних операцій. Хоч вони і вважались складовою частиною СС, але знаходились у підпорядкуванні VI управління Головного управління імперської безпеки РСХА. В 1945 році всі ці спецпідрозділи діяли як звичайні фронтові частини військ СС. Як і в армійські частини спеціального призначення, в ряди спецчастин СС потрапила значна кількість іноземців. Як правило, для кращої ефективності операцій, такі частини були багатонаціональними.

РСХА створило особливі курси для навчання особового складу, які отримали назву «Оранієнбург». Ці курси розташовувались неподалік Берліну і підготовлювали іноземців і добровольців з військ СС до диверсійної і партизанської діяльності. В 1942 році кілька курсантів було відправлено в Іран для проведення диверсій та допомоги в організації повстанського руху з місцевих племен. Після деяких успіхів майже всіх диверсантів було або спіймано, або вбито англійською та радянською розвідкою.

В середині війни керівником курсів було призначено самого Отто Скорцені - найвідомішого німецького диверсанта. Після свого приходу він одразу ж провів реорганізацію курсів, створив штаб, архів та зв'язкові частини. Також курси отримали нову назву –з'єднання особливого призначення «Фріденталь».

Після арешту Муссоліні Гітлер наказав Скорцені звільнити свого союзника. На початку вересня 1943 року командир і декілька офіцерів з'єднання відправились в Італію для участі в операціях по звільненню Муссоліні, який знаходився в готелі «Гран Сассо». Після цієї операції Скорцені став національним героєм, а його частина отримала дозвіл на подальше розширення. Після успішного визволення Муссоліні багато бійців «Бранденбургу» почали вступати в спецчастини СС.

Впродовж війни спецз'єднання СС брали участь в різноманітних диверсійних операціях. Наприклад, з німецьких та східних добровольців було створено 502-й єгерський батальйон СС, який відзначився своїми діями в Угорщині. В 1944 році бійці батальйону разом з парашутистами СС брали участь в операції «Панцерфауст», в ході якої було запобігнуто спробі Угорщини перейти на сторону союзників. Після цього командування вирішило переформатувати всі диверсійні частини військ СС у винищувальні формування або SS-Jagdverbände. В зв'язку з цим, 50-2й батальйон було перетворено у винищувальне з'єднання СС «Мітте». Крім з'єднання «Мітте» було сформовано ще 4 загони командос.

Бійців «Мітте» активно залучали до проведення операції «Гриф». Серед них було вибрано тих, хто володів англійською мовою та об'єднано в роту. Проте успіхом їхня участь в операції не закінчилась, через що рота і було розформовано. Після Арденського наступу групу «Мітте» та «Нордвест» було об'єднано. В такому складі вони діяли до кінця війни, доки вцілілих бійців «Мітте» не було відправлено на ділянку фронту, яку німці називали «Альпійська вежа». В кінці війни солдати частини здались союзникам в Лінці.

Щодо іншого винищувального з'єднання СС, то в 1944 року з числа антипартизанських частин «Бранденбургу» було створено єгерський батальйон СС «Нордвест». Свою назву він отримав через те, що в його рядах знаходилось багато норвежців, данців, голандців, бельгійців та французів.

«Нордвест» використовували разом з «Мітте», тому його історія не надто відрізняється. В січні 1945 року з'єднання було відправлено на Одеський фронт, де стало частиною полку СС «Солар». Після розпуску полку залишки «Нордвесту» було виведено в резерв 3-ї танкової армії. В ході Берлінської операції останні бійці з'єднання загинули в боях.

Винищувальне з'єднання СС «Ост» було також сформоване на базі абверівських частин. Після передачі в РСХА айнзатцгрупи «Прибалтика» з її особового складу та складу «Фріденталю» було створено єгерський батальйон СС «Ост». В склад цієї частини входили три підгрупи – «Остланд», «Росія» та «Польща». Прибалтійська група в основному призначалась для партизанських операцій в тилу Червоної Армії і в бойових діях участі практично не брала. Відзначилась вона тим, що в 1945 році невелику групу бійців у радянській формі було відправлено в тил Червоної Армії, де бійці змогли отримати необхідну інформацію та повернутись назад до німців. Не дивлячись на деякі успіхи, під час проведення однієї з операцій бійців з'єднання було оточено і під час спроби прориву радянські війська знищили майже весь особовий склад. Скорцені намагався відновити розгромлений підрозділ і наказав сформувати нове винищувальне з'єднання,

яка отримала назву «Ост II». Однак набрати добровольців вдалось тільки для укомплектування однієї роти.

Також, з двох абверівських команд Карпати та Румунія було створено диверсійний корпус «Карпатен». Його було передано у підпорядкування штабу «Фріденталь» та перетворено на особливу команду СС. На цьому німці не зупинились і в листопаді 1944 року зондеркоманду було перейменовано на винищувальне з'єднання СС «Зюдост». В його складі було створено 6 підгруп: словацьку, сербо-хорватську, румунську, угорську, болгарську і албанську. На відміну від інших винищувальних з'єднань це було малочисельним і ледве доходило до чисельності роти. Його бійці в основному брали участь в диверсійних операціях в Карпатських горах та на території Румунії. Також, в складі угорської підгрупи було утворено винищувальну команду СС «Дунай», куди ввійшли близько 30 добровольців з частин Скорцені, Крігсмаріне та Російської визвольної армії. Завданням групи була спроба прориву по Дунаю на човнах до Будапешту. Бійці РОА мали забезпечити прикриття в разі виявлення човнів. Однак всіх диверсантів було виявлено та вбито в бою.

З 1943 року керівництво РСХА почало роботу по створенню диверсійних частин на території Західної Європи. На відміну від Східної Європи, де РСХА створило для керування всією диверсійно-розвідувальною діяльністю «Цепелін», на Заході такої структури створено не було. Різноманітні диверсійні підрозділи СС формувались незалежно один від одного, але знаходились у підпорядкуванні Скорцені. Після висадки союзників в Нормандії агентура РСХА і різноманітні військові формування СД отримали наказ закріпитись в тилу наступаючих англо-американських військ і почати партизанську війну. До кінця війни бійці військ СС і СД, що діяли в тилу союзників, отримали загальну назву «білі маки».

До літа 1944 року на території Франції та Голандії офіцерами СС та СД була підготовлено деяка кількість іспанців та ірландців. Осінню 1944 року іспанців було передано в склад винищувального з'єднання СС «Зюдвест», а

ірландців у з'єднання «Мітте». В листопаді 1944 року вже на території Німеччини було створено три диверсійні школи для навчання французьких міліціонерів. Її учасники провели ряд диверсій і політичних вбивств у звільненій Франції, а в кінці війни були розподілені між різними частинами СС.

Враховуючи таке масове залучення іноземців на службу у війська СС, виникає питання – чи можна вважати їх зародком європейської армії чи навіть майбутнього Європейського союзу. Ідея співпраці між європейськими країнами в Німеччині постійно конфліктувала з расистськими ідеями партії. Хоча деякі діячі НСДАП висували ідеї європейського співробітництва. Наприклад, Альфред Розенберг заявляв про об'єднання германських народів з народами Південно-Східної Європи: «спільна робота для задоволення потреб абсолютно різних рас і народів. Без сумнівів, це новий європейський поворот і шлях до самостійної економіки Європи» [7]. Також один з провідних німецьких економістів та геополітиків Вернер Дайц, який був другом Розенберга, виступав у пресі зі статтею «Рейх як ідея європейської організації». В ній автор статті детально описав можливі основи для майбутнього європейського співробітництва.

Німецьке Міністерство іноземних справ також займалось розробкою нової європейської моделі. Його голова, Йоахим фон Ріббентроп неодноразово звертався до Гітлера з меморандумами і записками, в яких він хотів прояснити післявоєнне облаштування Європи. Головною думкою цих документів було термінове скликання європейської конференції та створення Європейської конфедерації. Не дивлячись на небажання Гітлера втілювати в життя ці плани, при МЗС було створено комітет в справах Європи. Цим комітетом навіть було підготовлено план Європейської конфедерації і її декларація. Однак Гітлер не приймав такі ідеї та пояснював це «теперішнім станом війни, під час якого питання захоплених нами областей могли розглядатись тільки з військової та стратегічної точок зору»[82, с.259].

Не дивлячись на опір Гітлера, багато діячів НСДАП висували свої думки з приводу майбутнього облаштування Європи. Так, Вільгельм Штуккарт на конгресі Міжнародної академії державних та управлінських наук заявив, що «XX століття – це час сімей народів і тому на порядку денному стоїть питання про ліквідацію державного роз'єднання на користь спільноти народів Європи» [7]. Першим серйозним кроком до європейського об'єднання можна вважати створення в 1942 році Європейського союзу молоді. В нього ввійшли молодіжні організації 15 європейських країн [109, с. 25]. Союз було організовано за допомогою колишнього керівника Гітлерюгенду Бальдура фон Шираха.

В свою чергу, навіть Генеральний штаб сухопутної армії Німеччини не залишався в стороні і в наказі від 15 січня 1942 року було оголошено наступне: «Участь військ союзних країн та іноземних добровольчих частин слугує, разом з військовою допомогою Німеччині, перш за все ідеї спільності долі нової Європи, є першим випробуванням в спільній боротьбі проти більшовизму. Повне дотримання керуючої ролі Німеччини, однак, ні в якому разі не означає відкидання чи пригнічення національної самобутності іноземних добровольців» [62, с. 342-343].

Проте діячі СС залишали позаду всіх своїх конкурентів. В Головному управлінні СС було створено спеціальний відділ D, який займався питаннями іноземних добровольців. Відділ займався не тільки роботою з добровольцями, але і розробкою основних концепцій післявоєнного облаштування Європи. Згідно цієї європейської концепції СС, після перемоги над комунізмом в Європі буде створено Європейський Рейх. Формою державного ладу цього утворення мала бути конфедерація. Планувалось введення спільної європейської грошової одиниці і адміністрації, створення єдиної поліції та армії, в складі якої мали створюватись національні частини.

В 1944 році Вернер Дайц видав окрему книгу, яка була присвячена цьому питанню – «Відродження Європи за допомогою європейського

соціалізму. Європейська хартія». Книга містила ряд тезисів, які описували тісну інтеграцію народів Східної Європи у новий світовий порядок.

Офіційним визнанням концепції Нової Європи стала так звана Шарлоттенбурзька заява 1944 року, яку було розроблено Головним управлінням СС. Теорії СС на практиці відстоювались рядовими солдатами військ СС в окопах. Багато добровольців, що вступали у війська СС, чітко уявляли якою повинна бути майбутня Європа: «Для європейських СС Європа шовінізму, прикордонних конфліктів, економічного суперництва не була цікавою. Це було надто дріб'язково та принизливо; для європейських СС та Європа вже втратила своє значення. В той же час вони, не дивлячись на своє захоплення Гітлером і німецьким народом, не хотіли ставати німцями, Вони були синами своїх народів, і для них Європа була місцем збору європейських народів. Європейська єдність мала досягатись через гармонію, а не через домінування одного над іншим». [72, с. 240-248]

Як видно, саме у військах СС найбільш послідовно проголошувався принцип побудови Нової єдиної Європи. В кінці війни за допомогою СС організаційно оформились дві союзні Німеччині армії – Російська та Словенська. Рейхсфюрер СС Гімлер, який раніше виступав проти створення крупних іноземних частин слов'ян, пішов на поступки. Враховуючи настрої добровольців, не дивно, що саме війська СС стали центром формування таких ідей.

Отже, масштаби співпраці з нацистами були величезними. Велика кількість добровольців давала змогу німцям створювати з їх числа цілі дивізії, а з дивізій формувати навіть корпуси. Вдала пропагандистська політика Німеччини влучно використовувала протиріччя всередині країн, визначала незадоволених та всіма методами намагалась залучити їх на свій бік. Якщо в багатьох невеликих європейських країнах така політика давала змогу створювати добровольчі полки, групи, рідше повноцінні дивізії, то масове незадоволення радянських громадян дало Німеччині добровольчу армію, яка за кількістю дорівнювала майже всім добровольчим легіонам з

інших країн. Простежувались в діях німців і певні помилки, що не дало можливості використати потенціал невдоволених на повну потужність. До них можна віднести не надто вдалу національну політику, особливо по відношенню до українців та білорусів, нехтування бажанням добровольців служити в національних формуваннях, що відгукувалось поганою координацією між німецькими офіцерами та добровольцями, недостатнє комплектування деяких добровольчих формувань, що призводило до деморалізації та дезертирства.

РОЗДІЛ III. ДОЛЯ ІНОЗЕМНИХ ДОБРОВОЛЬЦІВ СС ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

Ялтинська конференція стала головною подією, яка вирішила долі багатьох добровольців німецької армії. На ній приймалися рішення, що мали визначити політику держав після завершення війни. Вони були спрямовані на встановлення миру, створення нової системи міжнародної безпеки, ООН, визначення подальшої долі Німеччини після капітуляції та інші важливі аспекти.

Проте для добровольців, полонених та біженців ключовими стали договори, заключені між союзними державами. В ході війни не тільки солдати постійно переміщувались на різні території, але разом з ними й мирні жителі. Тому керівники провідних держав вирішили зайнятись вирішенням долі цих людей, але керуючись виключно своїми інтересами.

Загалом, з числа всіх переміщених добровільно чи примусово осіб, можна виділити три категорії людей. Першу категорію утворювали так звані «остарбайтери». Німці були сильно зацікавлені в дешевій робочій силі і вивозили на територію Німеччини значну кількість населення окупованих земель. Особливо багато Серед цієї категорії було громадян Радянського Союзу. Категорія «остарбайтерів» вважається найбільш чисельною. До другої категорії відносяться військовополонені. Ці люди також не за власним бажанням покинули СРСР. До третьої категорії відносились всі ті, хто разом з німецькими військами покинули територію Радянського Союзу. Сюди відносили не тільки мирних жителів, а й бійців «східних» добровольчих формувань. За різними даними до травня 1945 року на території Німеччини та інших європейських країн перебувало близько 7 мільйонів громадян СРСР [3, с. 258-284].

Для британської та американської сторін взагалі не існувало ніяких проблем в цьому питанні. Їх не надто цікавили причини переселення багатьох людей та причини добровільного вступу на сторону Німеччини. Їм хотілося тільки повернути цих громадян і не провокувати Сталіна на

конфлікт. Той, у свою чергу, наполягав, щоб Рузвельт та Черчилль погодились на повну репатріацію всіх радянських громадян, що знаходяться в їх окупаційній зоні. Сталін розумів, що не всі захочуть повернутися назад, особливо добровольці та дисиденти. Тому, за необхідності було дозволено використовувати силу. Повертати мали всіх, хто станом на 1 вересня 1939 року проживав на території СРСР [84, с. 95]

З репатріацією оstarбайтерів та військовополонених в цілому ніяких проблем не виникало і весь процес проходив гладко. Що стосується біженців та учасників добровольчих формувань, тут ситуація виявилась складною. За період з 1941 по 1945 у формуваннях Вермахту, військ СС та поліції служило від 1,3 до 1,5 мільйона жителів Радянського Союзу [28, с. 18-36]. Не всі з цих людей вступали в такі формування добровільно. Багато з них були військовополоненими без вибору, інші повірили в німецьку пропаганду, хтось просто вступав сюди, щоб вижити. Але для Радянського Союзу всі вони були зрадниками, тому і повертатись назад особливого бажання не мали. Особливо це небажання посилювалось після перших розправ над «зрадниками батьківщини». Яскравим прикладом є процес в Краснодарі 1943 року. Стандартним вироком для засуджених була страта через повішення [51, с. 160-170].

Ті добровольці, що змогли уникнути радянського полону і відступили разом з німецькими військами, наприклад бригада Камінського і козаки Доманова. Майже завжди разом з такими добровольцями переселялись і члени їхніх сімей та ті люди, що не бажали жити під владою Радянського Союзу. Іншу частину добровольців німці в кінці війни відправляли на різні ділянки фронту для поповнення військ, тому в кінцевому результаті вони опинились розкиданими по всіх європейських країнах [64, с. 309]. Крім формувань з радянських громадян, німці створювали й частини з представників білоемігрантів. До таких відносять Російський охоронний корпус і 1-а Російська національна армія [30, с. 17-22]. Ці люди ніколи не були громадянами СРСР, але в подальшому навіть їх було вирішено

відправляти в назад в Радянський Союз. Таких осіб до травня 1945 налічувалось більше 2 мільйонів. Більшість перебували на території Німеччини та Австрії, незначна частина опинилась у Франції, Італії та в Скандинавських країнах [3, с. 258-259].

Загалом, всі ці категорії людей утворювали досить неоднорідну масу. Хтось з них міг не боятись репатріації в Радянський союз, в тій чи іншій мірі, а для когось таке «повернення» означало вірну смерть. Тим більше, в цілях пропаганди радянська влада жорстоко карала тільки найбільш видатних «зрадників». Звичайних рядових солдат добровольчих формувань чекало не настільки серйозне покарання. Проте і стосувалося це далеко не всіх. Певна категорія добровольців не мала права на помилування, їх чекала або смертна кара, або 25-річна каторга в радянських таборах, що для багатьох стало тією ж смертною карою, тільки розтягнутою на багато років страждань. До такої категорії відносили з'єднання Російської визвольної армії, козацькі частини, формування білоемігрантів (які навіть не були громадянами СРСР), українські та білоруські утворення, кавказькі та середньоазійські підрозділи.

Весь процес репатріації проходив в кілька етапів – 1944-1946, 1945-1946 та 1946-1947 рр. Видавали радянських полонених і до Ялтинської конференції. Наприклад, ще в 1943 році полонені в Північній Африці добровольці були передані в СРСР за домовленістю з Англією. В 1944 аналогічно вчиняли і з полоненими в результаті висадки в Італії та Франції [64, с. 336]. Під час першої хвилі репатріації людей відправляли невеликими групами морем, в основному в Мурманськ та Одесу. За даними німецького історика Йоахима Гофмана, за період з 1944 по 1946 рік в СРСР подібним чином було відправлено близько 32 529 колишніх учасників добровольчих формувань [92, с. 236].

Третя «хвиля» репатріації відбувалась вже після початку «холодної війни» і була найбільш незначною. Не дивлячись на те, що Англія ще в червні 1946 року оголосила про закінчення репатріації зі своєї території, країною було проведено дві операції – «Кілювання» та «Східний вітер», в

1946 та 1947 відповідно. Вони проходили в Італії і особливих результатів не мали – було видано близько 300 осіб, які тільки почали повертатись до звичного життя [70, с. 322-409].

Найбільш трагічною була саме друга «хвиля» репатріації. Видачі цієї «хвилі» почались одразу після капітуляції Німеччини. Всіх їх об'єднувало те, що проводились вони шляхом обману та з жорстокістю. В цьому відношенні країни Заходу вели себе нічим не краще, ніж сам Сталін. Не бажаючи провокувати його на конфлікт, вони жертвували багатьма юридичними та моральними аспектами.

Першими жертвами Ялтинської угоди стали добровольці, що на період травня 1945 року дислокувались в Австрії. В районі Лієнца перебувало 25 тисяч козаків генерал-майора Тимофія Доманова разом з цивільним населенням. В Обердраубурзі знаходилось 4800 осіб під командуванням генерал-майора Султан-Гірея Килича. В районі Альтхофена розміщувався XV козацький кавалерійський корпус СС під командуванням Гельмута фон Панвіца, що налічував близько 30-35 тисяч осіб [99, с. 236].

Видача цих 50-60 тисяч людей ретельно готувалась англійською стороною. Спочатку вони планували видати їх шляхом обману, але коли виявилось, що це не завжди можливо, то використовували і насильницькі методи. 28 травня 1945 року 2756 офіцерів генерал-майора Доманова і 125 кавказьких офіцерів Султан-Гірея Килича було виокремлено від інших солдат під приводом наради з англійським командуванням. Всіх офіцерів перевезли у табір в Шпитталі, що дуже ретельно охоронявся. Коли стало зрозуміло, що потрапили в пастку, почались заворушення. Деякі змогли втекти, деякі покінчили життя самогубством, когось застрелили англійці при спробі чинити опір. Решту офіцерів 29 травня 1945 року доставили в Юденбург і передали радянській стороні [88, с. 416-426].

Рядові козаки та кавказці також зрозуміли свою подальшу долю і не збирались просто так здаватись. Їх видача планувалась на 31 травня – 1 червня 1945 року. В результаті відбулось зіткнення добровольців з

англійцями. Спочатку козаків намагались втихомирити палицями та прикладами, але коли ті почали робити спроби втечі, по ним відкрили вогонь. За різними даними, тільки в цей день загинуло близько 700 осіб, деякі з них утонули в річці Драві намагаючись врятуватись. Ті хто залишився вже не намагались нічого робити і просто виконували накази англійців. За два тижні звідси було відправлено в СРСР більше 22 тисяч осіб. (вставка 1600)

Ще однією особливістю другої «хвилі» репатріації стало те, що видавали не тільки громадян Радянського Союзу, але і тих хто його ніколи не мав. До цієї категорії відносились білоемігранти та німецький кадровий склад козачих частин. Серед виданих козацьких офіцерів був колишній отаман Всевеликого Війська Донського Петро Краснов, генерал-лейтенант Андрій Шкуро та колишній командир «Дикої дивізії» Султан-Гірей Килич. Крім цього, було видано ще 145 німецьких офіцерів козацьких частин, які ніякого відношення до Росії не мали [99, с. 237].

Дещо пізніше за такою ж схемою було видано учасників 2-ї дивізії Російської визвольної армії, що здалась американцям. Видача цієї дивізії проходила в кілька етапів, адже особовий склад розміщувався в різних таборах – Кемптен, Дахау та Платтлінг. Загалом в кожному таборі знаходилось від 500 до 1500 осіб. Тут видачі також не обходились без насильства. Деякі солдати відмовились виходити з бараків та оголосили голодування, інші завдали собі важких поранень підручними предметами та були відправлені в госпіталі, 14 осіб взагалі покінчили життя самогубством. Не дивлячись на такий спротив, американці все одно видали цих людей радянському представництву на вірну смерть [70, с. 384-385].

Літом 1945 року репатріація дійшла й до 162-ї Тюркської піхотної дивізії. Її бійці здались в полон англійцям в травні 1945 року вважаючи, що так вони отримають можливість врятуватись. Проте вже через кілька тижнів їх було відправлено в Одесу. Дорогою туди на знак протесту один мулла здійснив акт самоспалення, а багато полонених втопились в морі [88, с. 349].

Ці події показали всю цинічність політики Заходу. Не бажаючи вступати в Радянським Союзом в конфлікт, союзники без будь-яких сумнівів виконували умови Ялтинської угоди. Їх не зупиняв той факт, що вони видавали на вірну смерть тисячі людей, серед яких навіть були їхні союзники по Першій світовій війні, як той самий генерал Петро Краснов. Коли вони не бачили вигоди в певній категорії добровольців, то просто відправляли їх на смерть. Коли ж видача суперечила їхнім інтересам, то таких людей залишали в Європі. Такими виключеннями стала українська дивізія СС «Галичина», білоруська 30-а дивізія військ СС, Російський охоронний корпус та Авіаційна група РОА. Тільки в деяких країнах радянських громадян категорично відмовлялись видавати. Таким прикладом є Ліхтенштейн. В травні 1945 року на його територію проникла 1-а Російська Національна армія генерал-майора Бориса Хольмстон-Смисловського. Не дивлячись на погрози зі сторони СРСР, Ліхтенштейн так і не видав цих людей. Лише деякі добровільно погодились здатись, але були розстріляні. Сам Хольмстон-Смисловський після війни працював радником уряду в Аргентині та радником Збройних сил ФРН. Найімовірніше, що на рішення Ліхтенштейну впливали Англія та США, які не хотіли втрачати цінні кадри, адже Хольмстон-Смисловський був ще і офіцером Абверу. Що стосується українців та білорусів, то за офіційною версією за них заступився папа Пій XII, так як більшість з них були католиками чи греко-католиками [64, с. 345].

Загалом, за три «хвилі» примусової репатріації в СРСР було передано більше 2 мільйонів людей, які проходили службу на стороні Німеччини. Крім добровольців до цього числа відносяться їх сім'ї та біженці, що відступали разом з добровольчими військами. Якщо говорити про їх подальшу долю, то за різними даними після прибуття в СРСР 20% з цих людей було розстріляно чи засуджено до 25 років таборів; 15-20 % було засуджено на 5-10 років таборів; 10% відправлено в Сибір на терміни від 6 років; 15% людей було відправлено на роботу на Донбас, Кузбас та інші важливі промислові райони, які було зруйновано під час війни; і тільки 15-20% дозволили повернутись

додому. Ці дані є досить умовними, адже доля майже 20% людей залишилась невідомою. Найімовірніше, до цього числа входять ті, що загинули дорогою в СРСР, втекли чи змогли переховатись вже на території Радянського Союзу [88, с. 426, 468].

Серед добровольців існував й умовний поділ за ступенем їхньої провини. До прикладу, найбільш жорстоко радянська влада вчиняла з бійцями Російської визвольної армії. Одразу після прибуття офіцерів було відокремлено від рядових бійців, яких після цього перевезли в табір під Кемерово і продовжували й далі визначати серед них офіцерів, командирів батальйонів та взводів. Більшість з них було розстріляно трибуналами Східно-Сибірського військового округу, а інших засуджено до 25 років таборів в Колимі, Воркуті та Жезказгані. Така ж доля спіткнула й солдат та офіцерів козацьких частин [69].

Командирів добровольчих формувань чекало те ж, що й інших бійців та офіцерів. Над ними було проведено закриті суди, які, по суті, не мали ніякої ваги – всіх було засуджено до страти шляхом повішення. Серед них і генерал-лейтенант Власов, і отаман Краснов, і навіть німецький дворянин генерал-лейтенант Гельмут фон Паннвіц.

Ключову роль в політиці видач відігравала Великобританія. США намагались проводити таку ж політику, але в менших масштабах та уникаючи, по можливості, насильства. Репатріація стосувалась тільки жителів територій, що на 1 вересня 1939 року вважались радянськими. Тому люди із Західної України, Західної Білорусі та Прибалтики не вважались громадянами СРСР і їх в основному не видавали. Американці намагались розділити майбутніх репатріантів на групи. Вони почали проводити опитування, щоб розділити їх на повноправних громадян СРСР та на тих, кого там переслідували – «куркулі», дисиденти та білоемігранти видачі не підлягали. Проте тих, кого примусово змушували вступати в добровольчі загони або хто намагався не загинути голодною смертю - видавали без вагань [99, с. 253].

Радянську сторону такі міри не задовольняли, тому під її тиском США 21 грудня прийняли директиву МакНарні-Кларка. Згідно цього документу обов'язковій видачі підлягали ті, кого захопили в полон в німецькій формі; ті, хто 22 червня 1941 року і після був учасником Радянських збройних сил; ті, кого радянська влада звинувачувала в добровільній допомозі ворогу [88, с. 407].Ця директива була чимось середнім між безпринципними видачами Великобританії та повною відмовою від них. Американці планували таким чином видавати зрадників, а звичайних біженців залишати після перевірки.

Історики виділяють ряд причин, через які союзники без вагань погоджувались на насильницьку видачу радянських громадян. Перша причина полягала в необхідності захисту американських та англійських полонених, що знаходились під контролем СРСР. Другою причиною може бути те, що союзники не хотіли викликати недовіру з радянської сторони, щоб не перешкодити спільному веденню війни. Третьою причиною були труднощі, пов'язані з розселенням такої великої кількості населення в європейських країнах [6, с. 242-243].Хоча на першу та другу причини союзники не надто зважали, враховуючи той факт, що видачі продовжувались і після завершення Другої світової.

Важливим аспектом цієї проблеми є те, як рішення Ялти про репатріацію поєднуються з нормами Женевської конвенції про права військовополонених. Згідно неї, національність солдата визначається виключно його військовою формою. До прикладу, Великобританія на початкових стадіях війни намагалась вберегти своїх солдат, серед яких налічувались і громадяни країн нацистського блоку, від знуцань в полоні. Англія постійно заявляла, що будь-який солдат в англійській формі знаходиться під захистом Женевської конвенції. Проте після 1943 року, коли Німеччина сильно ослабла, Британія почала розглядати «східних» добровольців у німецькій формі не як військовополонених, а як зрадників союзної держави. Звідси й відповідне ставлення [99, с. 242].

Видача полонених учасників добровольчих формувань була явним порушенням діючого на той час військового права, адже вони знаходились під захистом Женевської конвенції. В полон ці люди потрапляли в німецькій формі та були солдатами Вермахту чи СС. Але якщо добровольців, що служили в німецьких частинах та різноманітних допоміжних формуваннях Женевська конвенція мала б захищати без будь-яких нюансів, то з учасниками таких формувань як «Галичина», «Нахтігаль» чи та ж Російська визвольна армія ситуація є не до кінця зрозумілою. Якщо рядового добровольця в рядах поліції ще можна назвати «зрадником», то до бійців з подібних формувань це не зовсім підходить. Їх учасники вважали себе не союзниками німців, а бійцями національної армії, яка бореться за звільнення своїх земель, у даному прикладі – від радянської влади. Причислити таку значну кількість людей до числа «зрадників» не є доцільним. Скоріше, цей аспект треба вивчати з точки зору політично-історичної проблеми, а не як звичайних колаборантів [99, с. 242]. Однак ніхто не намагався вияснити причини вступу цих людей в такі формування, визначати хто сюди потрапив за власним бажанням, а хто примусово – найпростішим рішенням було видати всіх радянській владі.

Тільки з початком «холодної війни» Західні держави таки звернули увагу на те, що Ялтинські угоди про репатріацію виявились катастрофою для багатьох людей. Для них раптом стало зрозумілим, що під час війни в СРСР існувала величезна кількість осіб, які боролись проти режиму. Навіть в цьому випадку ці країни мотивувались тільки власними інтересами. Після початку «холодної війни» цих людей можна було використати як “п’яту колону” у можливому конфлікті з СРСР, адже більшість в’язнів таборів після звільнення зазвичай ставали дисидентами. Тим більше, саме в цей час західні дослідники почали вивчати тему колабораціонізму в Радянському Союзі, особливо методи вербування добровольців та допущені німцями помилки, що завадили розпочати визвольні рухи народів СРСР [89, с. 122-165].

Отже, достатньо зрозумілим є той факт, що союзники задля збереження сприятливої політичної ситуації (яка через кілька років все одно рухнула) без вагань підписали угоди про репатріацію. Тоді для них існувала тільки політика, а долі багатьох людей нікого не цікавили. І це не дивлячись на те, що крім справжніх злочинців та зрадників, великий відсоток складали біженці, обмануті марними надіями люди, ідейні патріоти і ті, хто від щирого серця вважав нацизм меншим злом, ніж комунізм.

Що стосується добровольців з європейських та інших країн, то їхня доля склалась нічим не краще, ніж доля «східних» бійців. В середині 1943 року почався перелом у війні і Німеччина почала поступово відступати і залишати окуповані території. Її союзники по Антикомінтернівському пакту розуміючи безнадійність ситуації перейшли на сторону тих, проти кого нещодавно воювали. Така ситуація призвела до початку масового переслідування людей, які співпрацювали з німцями, особливо у військовій сфері. Проте найбільшого масштабу переслідування набуло вже після капітуляції Німеччини, коли добровольцям тікати було нікуди.

Зазвичай, для добровольців існувало два шляхи: потрапити в полон до радянських військ або до військ союзників. Також невеликій кількості вдалось потрапити в табори для біженців. Ті, хто потрапляв у радянський полон, багато років відпрацьовували на примусових роботах, наприклад на вирубці лісу чи в промислових районах. Полонені західними союзниками певний час утримувались в концентраційних таборах.

Одразу ж після капітуляції Німеччини європейські країни почали відновлювати і судову систему для покарання колабораціоністів. До 1 листопада 1948 року в Нідерландах судом було розглянуто 47 266 справ проти колабораціоністів. З них за 28 151 обвинувачуванним було винесено тюремні ув'язнення термінами від 1 до 5 років, за 1301 справою – 5-10 років, за 531 справою – ув'язнення терміном більше 10 років. Близько 60 000 добровольців та членів їхніх сімей позбавили громадянства [88, с. 181-220]. Зазвичай рядових солдат ув'язнювали на термін від 4 до 8 років, але

деякі вироки відзначались своєю нелогічністю. До прикладу, кавалера Рицарського хреста Залізного хреста Дерка Брюнса було засуджено до 4 років ув'язнення, а випускника офіцерської школи СС Пауля ван Тінена – до 8 років ув'язнення.

В порівнянні з рішеннями Бельгійських судів, у Нідерландах ув'язненим ще відносно пощастило. За вироками судів було розстріляно 227 людей – 105 фламандців та 122 валлони. Ще близько 50 000 осіб було ув'язнено чи призначено штрафи [70, с. 385]. Проте, як і у випадку з німецькими солдатами, багато добровольців так і не відбули свої терміни. Наприклад, добровольця Генрі Філіпета було засуджено до 20 років виправних робіт, але після 42 місяців його звільнили. Також відміняли і смертні вироки: добровольця Франца Хеллебаута засудили в 1946 році до страти, в 1951 році вирок було змінено на 19 років ув'язнення, а в 1959 його достроково звільнили.

У Люксембурзі вже станом на липень 1945 року 5101 громадянина було засуджено за співробітництво з Німеччиною: 23 людини на термін 20-25 років виправних робіт, 192 людини – на 10-20 років виправних робіт, 3 людини – на 5-10 років виправних робіт. Ще 1366 людей засудили до тюремного ув'язнення: 9 людей на терміни від 10 до 20 років, 103 людини – на 5-10 років, 1254 людини – менше 5 років [31, с. 766-771].

Цілком очевидно, що найбільш жорстоко із прибічниками німців вчиняли французи. Ще до початку висадки в Нормандії, по французькому радію почали лунаати заклики про переслідування поліцейських, а вже після висадки почалась ще більша хвиля розправ. За різними даними, без суду та слідства було страчено від 40 000 осіб, а від 80 000 людей було заарештовано. Питанням колаборації займалися і французькі суди. Близько 3910 осіб було засуджено до довічного терміну ув'язнення, а 38 000 людей засудили на різні терміни, дивлячись на ступінь провини перед французьким суспільством. До смертної кари судом було засуджено 6763 людини, але реально стратили 767 осіб з цього числа [81, с.175-182].

Великобританія стабільно дотримувалась політики подвійних стандартів – як це було і з видачами «східних» добровольців у СРСР. Я відомо, Нормандські острови довгий час знаходились під окупацією Німеччини. Та, у свою чергу, проводила тут досить стриману політику, що сприяло активному зародженню колабораціонізму серед місцевого населення. Проте після війни жителі островів не були ніяк засуджені за співпрацю з ворогом. Активно боролась Англія з тими, хто був замішаний у військових організаціях Німеччини чи займався пропагандистською діяльністю. Найвідоміші випадки – страта Джона Амері та Вільяма Джойса. Амері відзначився створенням добровольчих загонів СС з британських військовополонених, а Джойс займався англомовною нацистською пропагандою на радіо. Джойс, до речі, навіть не був підданим британської корони, а мав спочатку американське громадянство, а в 1940 отримав німецьке.

Північноєвропейські країни були тими, хто в роки війни забезпечив німецьку армію великою кількістю добровольців. Саме з числа них склалися знамениті «Нордланд» та «Вікінг». Але результати війни розставили все на свої місця і добровольці з цих країн також не уникнули покарання. В Данії за співпрацю з нацистами було заарештовано близько 12 000 осіб. (вставка 1623). Для працівників допоміжної поліції термін ув'язнення зазвичай складав 10 років при мінімальному покаранні за колабораціонізм в 4 роки. Від 2 до 5 років карали за службу в СС та подібних формуваннях. Із числа всіх колаборантів 62 людини було засуджено до довічного терміну ув'язнення, а 62 людини – страчено.

В Норвегії в першу чергу суд звернув увагу на ультраправу партію «Національна єдність», яка фактично виконувала роль органу окупаційної влади. На всіх її учасників було заведено судові справи. Загалом, близько 92 000 людей було покарано за співпрацю з нацистами у різних сферах – 18 000 було ув'язнено на незначні терміни, в середньому менше 3 років, інших позбавили громадянства. Для учасників військових формувань

Вермахту чи СС покаранням було ув'язнення на 7-8 років, пізніше термін скоротили до 3-4 років.

Після капітуляції Німеччини владу в Італії отримали противники нацистів. Вони одразу ж приступили до переслідувань людей, що співпрацювали з нацистами і за короткий термін стратили чи ув'язнили близько 12 000-13 000 осіб. В Югославії партизани Тіто ще в роки війни знищили велику кількість союзників нацистів, тому Югославські добровольці по можливості намагались здатись в полон англійцям, щоб уникнути помсти Тіто. Але як виявилось пізніше, користі їм це не принесло, адже Великобританія передала в руки Тіто майже всіх полонених. Загалом стратили від 100 000 до 200 000 людей [44, с. 50].

Нова прорадянська влада в Угорщині також приєдналась до переслідування тих, хто співпрацював з нацистами. Тут було піддано суду 89 154 людини, з них 18 376 засудили до різних термінів, а 312 осіб до смертної кари, хоча страчено було 146 людей.

В Чехословаччині масштаби судових процесів були меншими. Чехія засудила до страти 234 своїх громадян, 293 отримали довічне ув'язнення, а близько 19 000 осіб було засуджено на різні терміни – максимальний 10 років.

Балтійські країни потрапили під дію Ялтинських угод, тому більшість добровольців було передано радянській владі. Деяким вдалось уникнути примусової репатріації та залишитись в таборах для переселенців. Ті особи яких не видали радянській владі, зацікавили різні спецслужби, що були не проти їх завербувати і в подальшому використовувати в своїх інтересах проти СРСР.

Щодо інших не згаданих європейських країн, то тут добровольців не переслідували. Якщо їм не вдавалось повернутись додому, вони потрапляли або в американський, або в радянський полон. Американці деякий час могли утримувати таких осіб в таборах, а через деякий час відпускати. Людям, що потрапили у радянський полон пощастило менше. Їх, як і полонених німців,

використовували на різних роботах. Більшість з них повернулись додому тільки в другій половині 1950-х років. Зважаючи на жахливі умови роботи та проживання полонених, деякі так і загинули не повернувшись назад.

Отже, як видно зі всіх описаних подій, рідко хто зміг уникнути покарання за співпрацю з нацистами. Для багатьох добровольців воно було навіть більшим, ніж для німецьких офіцерів СС, яких судили за військові злочини. В ході дослідження даної тематики стає зрозуміло, що далеко не всі, хто співпрацював з німцями були справжніми злочинцями. Так, певний відсоток якраз і складали такі персонажі, намагаючись отримати схвалення від нової влади. Інша частина таких людей була звичайними шукачами вигоди. В одних країнах це були представники правих партій, які так і не знайшли відгуку серед місцевого населення, а з приходом нацистів їх діячі одразу ж брали так бажану владу в свої руки, в інших – представники інших професій, які при новій владі намагались не втратити своє положення в суспільстві. Існувала і така категорія людей, які взагалі не розуміли, що чинять неправильно. Значна кількість досліджень у сфері психології показує, що навіть деякі працівники концентраційних таборів вважали це своєю звичною роботою. І звичайно, окремо тут варто виділити добровольців Вермахту та СС, серед яких значна кількість, особливо серед громадян СРСР, вступала на сторону Німеччини в надії покращити під новою владою становище своєї сім'ї, свого регіону чи країни. В окремих випадках на Німеччину покладалась надія як на силу, що допоможе здобути незалежність певній країні. Тому, найбільш нерозумним рішенням буде таврувати всіх «зрадниками» та «колаборантами». Це питання надто складне та дискусійне і потребує детального та неупередженого аналізу.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження, аналіз джерел та наукової історичної літератури з обраної теми дають підставу зробити такі висновки:

Першим завданням дослідження було визначити умови, які сприяли створення іноземних формувань СС. На основі аналізу наукової літератури було встановлено, що в зазначений період на процес залучення іноземних громадян до військових формувань СС були дві причини. Перша з них – політична. Її суть полягала в тому, що німецьке командування намагалось нав'язати думку про те, що Третій Рейх підтримують абсолютно всі народи світу. Саме цей чинник і став одним з основних для активного залучення іноземців у ряди СС. Друга причина – військова. Досить швидко німецьке командування зрозуміло, що війна не закінчиться за кілька місяців, а особовий склад через збитки та не надто вдалі бої поступово скорочується. Тому постала гостра необхідність його поповнення і найкращим джерелом новобранців стали захоплені німцями території. Багатьох іноземців використовували не тільки на фронті, а і в тилу, на що також були об'єктивні причини: не всі новобранці мали бойовий досвід, а часу на навчання не завжди вистачало. Сукупність цих факторів і сприяла тому, що з 1941 року формування військ СС почали стабільно поповнюватися іноземцями.

Друге завдання полягало у дослідженні участі іноземних громадян у битвах Другої світової війни в складі військ СС. Завдяки значній кількості інформації про бойові дії дивізій СС та іноземних легіонів, можна сказати, що громадяни іноземних держав активно використовувались в бойових діях. В залежності від часу створення організація та комплектування таких формувань сильно відрізнялися. Ті добровольчі утворення, які формували в перші роки війни, зазвичай мали краще озброєння та постійно отримували поповнення, через що їх ефективність у боях була надзвичайно високою і вважається тотожною з ефективністю регулярних німецьких частин. Ті ж легіони, створення яких припало на 1944-1945 роки досить часто взагалі не мали озброєння чи мали його в недостатній кількості, тому не були

придатними для боротьби з регулярними військами противника і залучались в основному для антипартизанських операцій та охоронної служби. В цілому, можна зробити висновок, що деякі добровольчі формування СС сильно вплинули на успішність німецької армії та змінювали хід ключових битв.

Третім завданням було проаналізувати можливу причетність іноземних військ СС до військових злочинів, здійснених німецькими дивізіями Ваффен-СС. Складність аналізу полягає в майже повній відсутності будь-яких повністю достовірних доказів. Існують тільки неперевірені свідчення про участь добровольчих поліцейських частин СС в розправах над партизанами та проведення каральних акцій за підтримку останніх. Крім цього, різні автори повідомляють про часткову участь добровольців військ СС у зачистках, які проводили айнзацгрупи. Проте це були тільки одиничні випадки. Говорити про масове вчинення звірств добровольцями СС не є доцільним. На користь легіонерів також свідчить той факт, що часто добровольчі формування брали участь у боях на тих землях, звідки і походили їх учасники. Проаналізувавши всі дані, можна дійти до висновку, що в разі порівняння з німецькими бійцями СС, добровольці засуджувались за сам факт колабораціонізму, а не за військові злочини проти полонених чи цивільного населення.

Четвертим завданням було простежити подальшу долю учасників іноземних формувань СС після завершення Другої світової війни. Здійснивши аналіз матеріалів, можна побачити, щонайбільш трагічною виявилась доля радянських громадян та людей, які так чи інакше мали відношення до території СРСР. Офіцерський склад взагалі не мав шансів на помилування. Майже всі ці люди були страчені чи відправлені на 25 років заслання у радянські табори, що майже завжди дорівнювало поступовій смерті. Рядових бійців також не оминуло покарання. Їм присуджували різні тюремні терміни в залежності від формування в якому вони проходили службу.

В європейських країнах доля добровольців склалась дещо краще. Не дивлячись на те, що майже у всіх країнах приводилась у виконання певна кількість смертних вироків, більшість добровольців все ж отримали тільки незначні терміни ув'язнення чи було позбавлені громадянства. Навіть ті, чий термін ув'язнення складав 10 і більше років, через певний час були випущені на свободу.

Отже, підводячи загальний підсумок, слід сказати, що ідея залучення іноземних добровольців у війська СС повністю виправдала себе з усіх сторін. З пропагандистської точки зору така політика змогла запевнити різні народи в тому, що нацистська Німеччина допоможе вирішити їхні проблеми, надати незалежність, автономію та інші блага. З військової точки зору, обмануті пропагандою люди забезпечували німецьку армію величезною кількістю особового складу різного рівня підготовки, що давало змогу німцям використовувати їх і як ефективні бойові одиниці, і як звичайне «гарматне м'ясо», яке буде стримувати війська противника доки регулярні частини перебувають на переформуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Александров К. Офицерский корпус армии генерал-лейтенанта А.А. Власова. 1944-1945. Спб.: БЛИЦ, 2001. 360 с.
2. Александров К. Русские солдаты Вермахта. Герои или предатели: сб. статей и материалов. М.: Яуза, Эксмо, 2005. 752 с.
3. Андреева Е. Генерал Власов и Русское Освободительное движение // Дружба народов. М., 1991. №5.
4. Арзамаскин Ю.Н. Советские органы репатриации в 1944-1946 гг.: Сб. статей, документов и воспоминаний. М., 1998. Вып. 4.
5. Батлер Р. История первой дивизии СС «Лейбштандарт», 1933-1945. – М.: АСТ, 2006.192 с.
6. Бендер Дж. Р. Тейлор Х. П. Униформа, Организация и история Ваффен-СС. М.: Астрель, 2009. 220 с.
7. Бестужев И.В. Немецкие планы объединения Европы. Французский пример // Золотой лев. № 75-76.
8. Бетелл Н. Последняя тайна. Лондон: Стенвалли, 1974. 286 с.
9. Бивор Э. Вторая мировая война. М.: Колибри, Азбука-Аттикус, 2016.992 с.
10. Бивор Э. Высадка в Нормандии. М.: Колибри, Азбука-Аттикус, 2015.625 с.
11. Бишоп К. Дивизии Ваффен СС. 1939-1945. М.: Эксмо, 2009.190 с.
12. Бишоп К. Иностраные дивизии III Рейха. Иностранцы добровольцы в войсках СС 1940–1945. М.: Эксмо, 2006. 192 с.
13. Бишоп К. Немецкая пехота Второй мировой войны. М.: Эксмо, 2009.192 с.
14. Бэйда О. Н. Французский легион на службе Гитлеру. 1941 – 1944. М.: Вече, 2013. 336 с.
15. Боляновський, А. Дивізія «Галичина». Львів: Історія, 2000. 528 с.

16. Боляновський А. Іноземні військові формування у Збройних силах Німеччини (1939–1945). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. 880 с.
17. Вайдинггер О. Товарищи до конца. Воспоминания командиров панцер – гренадерского полка “Дер Фюрер”. 1938–1945. М.: ЗАО Центрполиграф, 2012. 542 с
18. Валлен Э. Я - доброволец СС. «Берсерк» Гитлера. М.: Яуза-пресс, 2013. 256 с.
19. Васильченко А. В. Последнее наступление Гитлера. Разгром танковой элиты Рейха. М.: Яуза-пресс, 2008. 351 с.
20. Васильченко А. В. Танковый ас №1 Михаэль Виттманн. М.: Яуза-пресс, 2009. 320 с.
21. Випперман В. Европейский фашизм в сравнении. 1922-1982. Новосибирск: Сибирский хронограф, 2000. 239 с.
22. Гилязов И. На другой стороне. Коллаборационисты из поволжско-приуральских татар в годы Второй мировой войны. Казань: AbImperio 1998. 293 с.
23. Гофман И. Сталинская война на уничтожение: планирование, осуществление. М.: АСТ: Астрель 359 с.
24. Гудериан Г. Воспоминания немецкого генерала. Танковые войска Германии 1939-1945. М: Центрполиграф, 2007. 568 с.
25. Грибалева Н. Смерть в Берлине // Калейдоскоп. 1999. №13.
26. Де Ионг Л. Немецкая пятая колонна во Второй мировой войне. М.: ИИЛ, 1958. 447 с.
27. Деларю Ж. История гестапо. См.: Русич, 1993. 480 с.
28. Дробязко С.И. Восточные легионы и казачьи части в вермахте. М.: АСТ, 2000. 48 с.
29. Дробязко С. И. Под знаменами врага. Антисоветские формирования в составе германских вооруженных сил 1941–1945 гг. М.: Эксмо, 2004. 608 с.
30. Дробязко С. И. Русская освободительная армия. М.: АСТ, 2000. 48 с.

31. Дробязко С. И., Романько О. В., Семенов К. К. Иностранные формирования Третьего рейха. М.: АСТ: Астрель, 2009. 845 с.
32. Дуда А. Старик В. Буковінський Курінь в боях за українську державність. 1918-1941-1944. Київ, Чернівці, 1995. 272 с.
33. Егерс Е.В. Испанские добровольцы Вермахта. Рига: Торнадо 1999. 38 с.
34. Эйлсби К. Иностранные легионы нацистской Германии. Добровольческие формирования, воевавшие на стороне Гитлера. 1941–1945. М.: ЗАО Центрполиграф, 2012. 190 с.
35. Залесский К. Войска СС. Военная элита Третьего Рейха. М.: Язуапресс, 2009. 336 с.
36. Залесский К. Вермахт. М.: Эксмо, Яуза, 2005. 656 с.
37. Залесский К. Командиры Элитных частей СС. М.: АСТ, 2007. 287 с.
38. Залесский К. Командиры «Лейбштандарта». М.: АСТ: Астрель, 2007. 270 с.
39. Залесский К. Командиры национальных формирований СС. М.: АСТ, 2007. 282 с.
40. Исаев А. Битва за Харьков. Февраль-март 1943 г. // Фронтовая иллюстрация. М.: Стратегия КМ, 2004. – Вып. 6. 78 с.
41. Керн Э. Пляска смерти. Воспоминания унтерштурмфюрера СС. 1941-1945. М.: Центрполиграф, 2008. 239 с.
42. Керстен Ф. Пять лет рядом с Гиммлером. Воспоминания личного врача. 1940-1945. М.: Центрполиграф, 2004. 370 с.
43. Кноп Г. История вермахта. Итоги. СПб.: Питер, 2009. 270 с.
44. Кожемякин М. Забытые сербские добровольцы // Эхо войны. № 2, 2008.
45. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Львів, 1993. 658 с.
46. Крестовый поход на Россию: сборник статей. М., 2005.
47. Кромиади К. «За землю, за волю!». Воспоминания соратника генерала Власова. М.: Вече, 2011. 336 с.

48. Кушаль Ф. Спроби організації білоруського війська при німецькій окупації Білорусі. К., 2013. 109 с.
49. Ламсден Р. Охранные отряды НСДАП. Общие СС. М.: АСТ: Астрель, 2003. 64 с.
50. Мадер Ю. Абвер: щит и меч Третьего Рейха. СПб., Ростов н/Д., 1999. 283 с.
51. Майоров Н. Краснодарский процесс. М.: Воениздат, 1979. 294 с.
52. МакНаб К. Войска СС. 1923-1945. История преступления против человечества. Ростов н/Д: Феникс, 2011. 203 с.
53. Мамулия Г. Г. Грузинский легион Вермахта. М.: Вече, 2011. 416 с.
54. Манштейн Э. Утерянные победы. Воспоминания генерал-фельдмаршала вермахта. М.: Центрполиграф, 2017. 160 с.
55. Мейер К. Немецкие гренадеры. Воспоминания генерала СС. 1939-1945. М: Центрполиграф, 2007. 369 с.
56. Меллентин Ф. В. Танковые сражения. Боевое применение танков во Второй мировой войне. М.: Центрполиграф, 2006. 402 с.
57. Мессенджер Ч. Гладиатор Гитлера. Военная Карьера оберстгруппенфюрера СС Зеппа Дитриха. М.: Эксмо, 2004. 320 с.
58. Миллер Т. Агония 1-го танкового корпуса СС: от Арденн до Будапешта. – М.: Яуза-Пресс, 2009. – 380 с.
59. Митчем С. В. Танковые легионы Гитлера. М.: Яуза – пресс, 2009. 416 с.
60. Мощанский И. Разгром под Черкассами. Корсунь-Шевченковская операция, 24 января – 17 февраля 1944 г. М.: БТВ-МН, 2005. 78 с.
61. Муравьев С. В. Охота на любимца Гитлера. М.: ИТРК, 1999. 271 с.
62. Мюллер–Гиллебрандт Б. Сухопутная армия Германии, 1933–1945. М.: Изографус, Эксмо, 2002. 800 с.
63. Мюллер Р. Д. На стороне Вермахта. Иностранцы пособники Гитлера во время “крестового похода против большевизма”. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. 303 с.

64. Назаров М.В. Миссия русской эмиграции. Ставрополь: Родник, 1992. 416 с.
65. Нидермайер Г., Вальтерс Й. Эсэсовская «гвардия» в бою: Фронтовые мемуары ветеранов 1-й танковой дивизии СС «Лейбштандарт Адольф Гитлер». М.: Яуза-пресс, 2011. 290 с.
66. Окороков А. В. Антисоветские воинские формирования в годы Второй мировой войны. М.: Военный университет МО РФ, 2000. 174 с.
67. Паллю Ж.-П. Арденны 1944: Пейпер и Скорцени. – М.: АСТ, 2003. 72 с.
68. Поздняков В.В. Андрей Андреевич Власов: Сборник статей и документов, воспоминания членов РОА. Сиракузы (США), 1973. 488 с.
69. Поздняков В.В. Власовцы в СССР. Письма Н.Н. Краснова // Новое русское слово. 1964. 22-23 декабря.
70. Полян П.М. Депортация советских граждан в Третий Рейх и их репатриация в Советский Союз // Материалы по истории Русского освободительного движения: Сб. статей, документов и воспоминаний. М.: 1998. Вып. 4.
71. Пономаренко Р. О. “Советские немцы” и другие фольксдойче в войсках СС. М.: Яуза-пресс, 2014. 256 с.
72. Пономаренко Р. О., Залесский К. А., Семенов К.К. Войска СС без грифа секретности. М.: Вече, 2010. 191 с.
73. Пфёч К. Эсэсовцы под Прохоровкой. 1-я дивизия СС «Лейбштандарт Адольф Гитлер» в бою. – М.: Яуза-пресс, 2010. 320 с.
74. Раманичев Н. М. Власов и другие // История. М, 2001. № 34.
75. Риббентроп И. Тайная дипломатия III Рейха. М.: Русич, 1996. 448 с.
76. Риббентроп Р. Мой отец Иоахим фон Риббентроп. – М.: Яуза-пресс, 2015. 572 с.
77. Рипли Т. История войск СС. 1925-1945. М.: Центрполиграф, 2009. – 354 с.
78. Рипли Т. Элитные войска Третьего Рейха. М.: Центрполиграф, 2010. – 192 с.

79. Романько О. В. Мусульманские легионы во Второй мировой войне. М.: ООО “Транзиткнига”, 2004. 312 с.
80. Ротмистров П. А. Стальная гвардия. М.: Воениздат, 1984. 290 с.
81. Семенов К. Иностранцы граждане в войсках СС // Войска СС без грифа секретности. – М.: Вече, 2010. 285 с.
82. Семенов К. Иностранцы добровольцы войск СС. М.: ТМ, 2002. 48 с.
83. Семиряга М.И. Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны. М.: РОССПЭН– 2000. – 863 с.
84. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны, 1941-1945: сборник документов в 6 т. М.: Политиздат, 1978.
85. Соловьев А. Фольксдойче и их взаимоотношения с нацистскими организациями в Рейхкомиссариате Украина // Военно-исторические исследования в Поволжье. Саратов, 2005. Вып. 6.
86. Стейн Дж. Элитная гвардия фюрера. Организация, структура, цели и роль во Второй мировой войне. 1939-1945. М.: Центрполиграф, 2016. 332 с.
87. СС Адольфа Гитлера. М.: Терра, 1997. 192 с.
88. Толстой Н.Д. Жертвы Ялты. М.: Русский путь, 1996. 544 с.
89. Торвальд Ю. Разгром на Востоке. М.: Центрполиграф. – 2006. 292 с.
90. Уайтинг Ч. Битва в Арденнах. История боевой группы Иоахима Пейпера. М.: Центрполиграф, 2006. 214 с.
91. Уильямсон Г. СС – инструмент террора. С: Русич, 1999. 425 с.
92. Уиндрюу М. Охранные отряды НСДАП. Войска СС. – М.: АСТ: Астрель, 2004. 63 с.
93. Уорвол Н. Войска СС. Кровавый след. Ростов н/Д: Феникс, 2000. 353 с.
94. Фей В. Танковые сражения войск СС. М.: Яуза; Эксмо, 2009. 416 с.
95. Харт С., Харт Р. Вооружение и тактика войск СС. М.: Эксмо, 2006. 192 с.
96. Хауссер П. Войска СС в бою. М.: Издатель Быстров, 2006. 354 с.

97. Хене Х. Орден «Мертвая голова». История СС. См.: Центрполиграф, 2002. 496 с.
98. Хене Х. Чёрный орден СС. История охранных отрядов. М.: Олма-Пресс, 2003. 670 с.
99. Хоффманн Й. История Власовской армии. Париж, 1990. 379 с.
100. Хоффман Т. Дивизия СС «Викинг». М.: Яуза-пресс, 2009. 448 с.
101. Цурганов Ю. Власовское движение. Известные оценки и малоизвестные альтернативы // Посев. Москва, 2001. №6.
102. Шайкан В. О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки Другої світової війни. Кривий Ріг: Мінерал, 2005. 466 с.
103. Ширер В. Злет і падіння Третього Райху. Історія нацистської Німеччини.: у 2 т. К.: Наш формат, 2017. 1304 с.
104. Шульман М. Поражение на западе. Разгром гитлеровских войск на Западном фронте. М.: Центрполиграф, 2004. 400 с.
105. Шунков В. Н. Солдаты разрушения. (Организация, подготовка, вооружение и униформа ваффен СС). М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2003. 360 с.
106. Эванс Р. Третий рейх: Дни войны. 1939-1945. М.: АСТ: Астрель, 2011. 942 с.
107. Эванс Р. Третий рейх: Дни триумфа. 1933-1939. М.: АСТ: Астрель, 2010. 960 с.
108. Эванс Р. Третий рейх: Зарождение империи. 1920-1933. М.: АСТ: Астрель, 2010. 640 с.
109. Яшин С.А. Метафизика молодости. Молодежная политика в Третьем Рейхе. Гитлерюгенд. К.:ВНУ, 2003. 38 с.